

KUTADGU BİLİG’DE İKİLEMELER

İbrahim TAŞ*

Özet:

“Kutadğu Bilig”, Balasagunlu Yūsuf tarafından 1069 yılında kaleme alınmış uzun, öğretici bir şiiirdir. Eserin dili, Eski Uygurcanın paraleli sayabileceğimiz Karahanlı Türkçesidir. Bu manzume, “Dīvānu Luġāti ’t-turk” ile birlikte, söz konusu dönemin söz varlığı çalışmalarının da merkezini oluşturur. İkilemeler ise hemen her dilde görülen söz varlığı öğelerindedir. “Kutadğu Bilig” bu açıdan da zengin bir malzeme sunmaktadır. “Kutadğu Bilig”deki ikilemeler vaktiyle ele alınmışsa da yeni veriler tespit ederek bu çalışmaları, dolayısıyla da “Kutadğu Bilig”deki ikilemeleri bütünlükte istedin.

Anahtar kelimeler: “Kutadgu Bilig”, söz varlığı, ikileme.

Hendiadyoins in Kutadgu Bilig

Abstract:

“Kutadğu Bilig”, is a didactic poem which is written by Balasagunlu Yūsuf in the year 1069. The language of the work is the Karahan Turkish which can be considered as parallel to the ancient Uygur language. This poem, together with the Turkish Dictionary which is written by him titled “Dīvānu Luġāti ’t-turk”, are considered as central to the word assets of that time. The hendiadyoins are among the word asset elements which were seen in almost every language. “Kutadğu Bilig” presents a very rich material in this respect. Although the hendiadyoins in “Kutadğu Bilig” were considered earlier, new data are recently determined. Therefore I decided to reexamine the earlier studies and thereby to integrate the hendiadyoins in “Kutadğu Bilig”.

Key words: “Qutadgu Bilig”, vocabulary, hendiadyoin.

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 11210 Gülümbe/BİLECİK ibrahimhakangas@hotmail.com

Kutadgu Bilig, Balasagunlu Yüsuf tarafından 1069 yılında kaleme alınmış uzun, öğretici bir şiidir. Eserin dili, Eski Uygurcanın paraleli sayabileceğimiz Karahanlı Türkçesidir. Eserle ilgili çok sayıda çalışma yapıldı¹, bu arada *Kutadgu Bilig*’deki ikilemeler konusu da ele alındı.² *Kutadgu Bilig*’deki ikilemelere, sözü edilen müstakil çalışmalardan önce, özellikle 1969’da hazırlanan *Drevnetyurkskiy slovar*’da ve 1972’de hazırlanan CLAUSON’un etimolojik sözlüğünde dağınık olarak yer verilmiştir. Bu çalışmayı yaparken bu sözlüklerden de geniş ölçüde yararlandım.

İkilemeler konusunun muhtevasıyla ilgili olarak ÖLMEZ’in çalışmasına bakılabilir.³

Bu çalışmada ÖLMEZ’in çalışmalarında kullandığı yöntem uygulanmakla birlikte madde başı yapılan ikilemeler isimlerden ya da fiillerden oluşmasına; bağlaçlı ya da bağlaçsız olmasına göre tasnif edilmiştir. Kimi ikilemelerin başındaki soru işareti ise söz konusu ibarenin ikileme olmayabileceği ihtimalini belirtir.

İsimli İkilemeler

açığ ülüg ihsan, nasip (1646)

1646. *boluğı bar erdi munuñ belgülig
anın eğledim kıldım açığ ülüg*

[= Bunun belli ki bir potansiyeli vardı; o yüzden (ona) hürmet ettim ve ihsanda bulundum.]

açığlığ açığsız hediyele hediyesiz (2496)

2496. *konuqları körgü ya boğzı yemi
açığlığ açığsızka kılsa emi*

[= Kalacakları yerleri ve yiyecekleri yemeği tayin eder; hediyele ve hediyesizlere çare bulur.]

1 Bunun için bk. BAĞDATLI, Özlem: “Kutadgu Bilig Bibliyografyası”, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 14 (2008): 157-183. TERES, Ersin: *Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*: İstanbul 2009, Ürün Yayınları. TERES, Ersin: *Karahanlı Türkçesi ve Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*: İstanbul 2010, Ürün Yayınları.

2 KARGI ÖLMEZ, Zuhâl: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7 (2007): 19-40. KARGI ÖLMEZ, Zuhâl: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”, *Bahşı Öğdisi. Festschrift für Klaus Röhrnborn anläßlich seines 60. Geburtstags/60. Doğum Yılı Do-layısıyla Klaus Röhrnborn Armağanı* (Yayıma Hazırlayanlar: Jens Peter LAUT-Mehmet ÖLMEZ), Freiburg-Istanbul 1998: 235-260, Simurg, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 21.

3 KARGI ÖLMEZ, Zuhâl: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, 19-20.

açukluğ adırtlığ⁴ açık seçik (2775)

2775. *yıl ay öd bitise küni belgülüg
açukluğ adırtlığ sanı belgülüg*

[= Yıl, ay ve günü yazılırsa tarih belli olur; sayılar açık seçik bilinir.]

aķru amul⁵ sessiz ve sakince, yavaşça (769, 1556, 5938)

0769. *bu ay toldı oldurdu aķru amul
közün yerke tikti yaruttı köjül*

[= Ay toldı sessizce oturdu; müsterih bir şekilde gözünü yere dikti.]

aķru silig⁶ yavaşça, sakince, nazikçe (956, 4932)

0956. *bu ay toldı oldurdu aķru silig
közün yerke tikti bekütti tilig*

[= Ay Toldı yavaşça ve nazikçe oturdu; gözlerini yere dikti, ses çıkarmadı.]

? ‘ām bođun⁷ avam, halk (XLIX, 4320, 4321)

XLIX. *ögdülmiş odğurmışka kara ‘ām boğun birle neteg katılğu kerekin ayur*

[= Ögdülmiş Odğurmış’a avam ile nasıl münasebet kurulması gerektiğini söyler.]

ana ata⁸ ana baba (717)

0717. *anada atada bağırsak bolup
ayada tutar sen küler yüz urup*

[= Ana babadan daha merhametli olup; güler yüz gösterip el üstünde tutarsın.]

4 DTS: 7^a. krş. EUyg. *açuk adırtlığ* ‘açık seçik’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 8. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 111).

5 DTS: 49^b.

6 DTS: *aķru silig* (DTS: 49^b).

7 DTS: *ķara ‘ām boğun* (DTS: 423^b).

8 DTS: 43^a. krş. EUyg. *ana ata* ‘ana baba’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 27. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 119). DLT *küwezlik: eştıp ata anañnıñ sawlarını qadırma* [= Anne babanın sözlerini duyunca onları kulak ardı etme.] DLT *ķama-: atası anası açığ almıla yēse oğlı ķızı tışı ķamar* [= Baba ve anne ekşi elma yese çocuklarının bundan dışı kamaşır.] (SEV: “*Divanü Lûgat’it Türk’te İkillemeler*”, 504).

? **arığ silig**⁹ temiz, pak (4536)

4536. *ewiñ barqıñ keđ arığ tut silig
saña kelge devlet aķı kēñ elig*

[= Evini barkını çok temiz ve pak tut; cömert ve eli açık (insan), (bu) sana saadet getirir.]

? **artuķ telim**¹⁰ çok, fazla, pek çok (1592, 3190)

1592. *atañ tapǵı bar erdi artuķ telim
öteyümedim bardı ǵaldı bērim*

[= Babanın pek çok hizmeti vardı; (hakkını) ödeyemedim, gitti, borçlu kaldım.]

? **artuķ üküş**¹¹ çok, fazla (758, 1859)

0758. *az edǵüke artuķ üküş¹² şükri ǵıl
üküş bolsa ni'met anıñ ǵadri bil*

[= Az iyilik için çok şükret; nimet çok olsa onun değerini bil.]

asıǵ yas fayda ve zarar, menfaat ve zarar, kâr ve zarar (309, 3353, 4208, 4226, 4228, 4433)

0309. *bu tegme biri asǵı yası telim
ǵayusı bērim teg ǵayusı alım*

[= Bunlardan her birinin faydası ve zararı çöktür; kimisi borç, kimisi alacak gibidir.]

aşıl yıldız kök¹³ asıl, esas, temel (2132)

2132. *bu el tutruķı hem tüpi bekliki
iki neñ turur aşlı yıldız köki*

[= Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır.]

aş başçı h'ân sālār aşçıbaşı (XXXVI)

XXXVI. *öǵdülmiş eligke aş başçı h'ân sālār negü teg kerekin ayur*

[= Öǵdülmiş hükümdara aşçıbaşının nasıl olması gerektiğini söyler.]

9 krş. EUyg. *arığ silig* 'temiz, pak' (DTS: *arığ silik*; DTS: 52a. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 32. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 121).

10 DTS: 57^a.

11 DTS: 57^a.

12 ARAT: *öküş*; bk. CLAUSON: *EDPT*: 118^a.

13 DTS: 673^a.

aş içgü yègü yeme içme, yiyecek içecek (2826, 4658)

2826. *ıdı ters turur bu aş içgü yègü*
sèziklig kişidin yèse ay bügü

[= Ey hakim, şüpheli insanın elinde bulunursa, bu yeme içme işi çok güç bir mesele olur.]

at kü¹⁴ ad, ün, şöhret (3429)

3429. *negü tèt eşitgil kişi edgüsi*
bu edgü bile yadmış atı küsi

[= İyilikle nam salmış olan insanların iyisi, ne der, dinle.]

at ton tolum¹⁵ at, giyim ve silah (474, 2277, 2317, 2561)

0474. *bu ay toldı etti kör at ton tolum*
ayur köndüreyin tapuğka yolum

[= Ay Toldı, bak, atını, giysisini ve silahını hazırladı; “Yolumu hizmete çevireyim” dedi.]

at ün¹⁶ ad, şöhret, ün (1692)

1692. *künişe ağırladı elig anı*
ķamuğ elke toldı kör atı üni

[= Hükümdar onu gündend güne yükseltti; bak, adı ve şöhreti bütün ülkeye yayıldı.]

az üküş¹⁷ az çok, az ya da çok (2350, 2361, 4432)

2350. *süsin keğ küdeşse til*¹⁸ *ıçgınmasa*
süsi az üküşin yağı bilmese

[= Askerini çok iyi gözetmeli, casus yakalatmamalı; askerinin az ya da çok olduğunu düşman bilmemeli.]

bāğ çéçeklik¹⁹ bağ, bahçe, bağ ve bahçe (6435)

14 krş. EUyg. *at kü* ‘ad, ün, şan, şöhret’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 40. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 126).

15 DTS: *ton tolum* (DTS: 574^b).

16 DTS: 64^b.

17 krş. EUyg. *az üküş* ‘az çok’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 49).

18 ARAT: *til*. KB’deki *til+ķa* (168^B, 971^C, 994^{B,C}, 1861^{B,C}. ARAT bütün verilerde *til+ke* okumuştur.) ve *til+ig* (149, 174, 176 vb.) biçimlerine bakarak iki değişken biçimin olduğunu kabul edebiliriz: *til~til*. *til+ig* biçimi genellikle uyak sözcüğü olarak kullanıldığı için ben sözcüğün ünlüsünün belirsiz olduğu durumlarda art ünlülü *til* okuyorum.

19 DTS: 77^b.

6435. *neçe kend uluş bāg çēçekliklerig
kuruğ koğtu kör bu ölüm ay tirig*

[= Nice şehir ve memleketleri, bağ ve bahçeleri, bak, bu ölüm ıssız bıraktı, ey diri.]

bar neñ mal mülk, varlık (56)

0056. *fidā kıldı barın neñin hem özin
yalawaç añar bērdi iki kızın*

[= Malını mülkünü ve kendini feda etti; Peygamber (de) ona iki kızını verdi.]

bar yoq²⁰ var yok (5859)

5859. *bilir sen kimi tutsa begler yakın
kişi barça soñdar anıñ bar yoqın*

[= Bilirsin ki, beyler kimi kendilerine yaklaşıtırlarsa; insanlar daima onun varını yoğunu çekiştirirler.]

barça bütrü tükel tamamen, büsbütün, baştan başa (6480)

6480. *ajun barça bütrü tükel artadı
körüp tañladaçıkanı bir munı*

[= Dünya baştan başa bozuldu; görüp de hayret eden hani?]

barça kamuğ bütün (389)

0389. *bu barça edim fazlı erdi kamuğ
ağırladı mēn teg tapuğsuz kuluğ*

[= Bunların hepsi Rabbimin fazlı idi; benim gibi asi kula değer verdi.]

barça tükel bütün, hep, hepsi (1873)

1873. *bayat bērdi barça tükel edgülik
bayattın ‘aṭā sen maña belgülig²¹*

[= Allah bütün iyilikleri verdi; belli ki (sen de) Allah'tan bana ihsansın.]

barça yomğı bütün, hepsi, tamamı (944)

20 karşı. EUyg. *bar yoq* ‘var yok’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 54. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 132).

21 ARAT, metinde *belgülik* okumuş, ancak metnin sonundaki düzeltme aparatında *belgülig* olarak düzeltmiştir (YÜSUF HÂSS HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, I Metin: 655).

0944. *sewinç barça yomği²² saña kelsüni
sağınç birle duşman sızıp ölsüni*

[= Bütün sevinçler sana gelsin; düşman endişeyle eriyip bitsin.]

basutçı yarıçı²³ yardımcı ve destekçi (427)

0427. *basutçı kerek erke yarıçılar
uğuşluğ biliglig büğü elçiler*

[= İnsana yardımcı ve destekçi olarak akıllı, bilgili ve hakim kimseler gerek.]

belā küç bela ve zulüm, bela ve güçlük (1367)

1367. *belā küç yerinde sen edgü kılin
boğunuğ sewindürgil elgin tılın*

[= Bela ve zulüm yerinde sen iyilik yap; elinle ve dilinle halkı sevindir.]

berk kişen bağ ve köstek (702)

0702. *bu ay toldı aydı maña berk kişen
bu bir kaç neğ ol kör bëreyin nişān*

[= Ay Toldı: “Benim için bu birkaç köstek vardır, bak, açıklayayım” dedi.]

bilge ʿālim bilgin, âlim (4341, 5551, 5587)

4341. *tağı bir kutu bilge ʿālimler ol
olar ʿilmi halkğa yaruttaçı yol*

[= Diğer bir zümre âlimlerdir; onların ilmi halka yol aydınıdır.]

bilig ög uğuğ²⁴ bilgi, akıl ve anlayış (147, 148)

0147. *basa aydım amdi²⁵ munu yalğuğ
ağırlığı boldı bilig ög uğuğ*

[= Bundan sonra şimdi insandan bahsettim; onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır.]

22 ARAT: *yumği*; krş. CC *yomuk*- ‘toplanmak’, *yomdar*- ‘toplamak, bir araya getirmek’ (GRÖNBECH: *KLS*: 232). Ayrıca bk. DOERFER: “Türkolojide Eleştiri Sorunları”, 98. TEKİN: “Zieme, Peter: *Altun Yaruğ Sudur; Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996”, 181.

23 DTS: 86^b. CLAUSON: *EDPT*: 372^b.

24 CLAUSON: *EDPT*: 83^{a/ukuğ}.

25 ARAT: *emdi*; bk. CLAUSON: *EDPT*: 156^b.

bilig ukuş bilgi ve akıl, bilgi ve anlayış (VI, X, 527, 569, 1542, 1846, 2651, 2712, 3177, 3647, 4320)

00VI. *yalnuş oğlanı ağırlıku bilig ukuş birle erdükin ayur*

[= İnsanoğlunun değerinin bilgi ve akılla olduğunu söyler.]

biliglig büğü bilgili, hakim (1014, 1046, 2689, 2892, 3594, 4177, 5142)

1014. *üküş tıñlağı söz birer sözlegü*

maña mundağ aydı biliglig büğü

[= Çok dinlemeli, sözü birer birer söylemeli; bilgili, hakim bana böyle dedi.]

biliglig ukuşluğ büğü bilgili, akıllı ve hakim (997, 1972, 2704)

0997. *neçe sözlemegü neçe sözlegü*

negü tır biliglig ukuşluğ büğü

[= Ne kadar söylememeli, ne kadar söylemeli; bilgili, akıllı ve hakim ne der?]

bilış adaş arkadaş, dost, tanıdık (3327)

3327. *uluş kendni kođtuñ yakın ka kadaş*

kişide yıradıñ bilış yok adaş

[= Şehir ve köyleri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın; insanlardan uzaklaştın, (burada) arkadaş ve tanıdık yok.]

bitigçi ılmğa kâtip (XXXIV)

XXXIV. *ögdülmiş éligke bitigçi ılmğa negü teg kerekin ayur*

[= Ögdülmiş hükümdara kâtipin nasıl olması gerektiğini söyler.]

boşlağ yawa boş boş, başı boş, faydasız (4061, 4509); krş. **yawa boşlağ**.

4061. *süçig içme boşlağ yorıma yawa*

yarağsız yawuz işte kaçğıl éve

[= İçki içme, boş boş dolaşma; uygunsuz ve kötü işlerden hemen uzaklaş.]

boşuğ açığ hediye, ihsan, bağış (2495)

2495. *ya yat baz yalawaç keliş ya barış*

boşuğ bėrgü açığ olarka tegiş

[= Yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar.]

bögde biçek hançer, bıçak (810)

0810. *bu böğde biçek kim eligde turur
bıçığı kesigli turur ay unur*

[= Ey güçlü insan, elimde duran bu hançer ve bıçak; biçip kesendir.]

buşı öwkelig hiddetli, öfkeli (342)

0342. *yana bir tılı il buşı öwkelig
uhtur kişig sökse açsa tilig*

[= Biri boşboğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır; ağzını açıp sövse insanı sızlatır.]

cān ten can ten (3932); krş. **ten cān**.

3932. *aıklık ol ermez ülese neşin
aķı ol yuluğ kılsa cānın tenin*

[= Malını dağıtmak cömertlik değildir; canını tenini feda eden cömerttir.]

cefā cevr²⁶ cevr ü cefa (6603)

6603. *cefā cevri barı maņa tegmesüni
otun bıfaldın sınardın bolayı*

[= Bütün cevir ve cefalar bana gelmesin; küstah ve kaba insanlardan uzak olayım.]

çawıķmış külüg şöhretli, ünlü (3071)

3071. *negü tēr eşitgil kutı belgülüg
kutı birle elde çawıķmış külüg*

[= Saadete eren ve saadete memlekette şöhret bulmuş insan ne der, dinle.]

çığay bay²⁷ fakir zengin, fakir ya da zengin (2241, 3098, 3617)

2241. *vezīr bolsa élke yarağsız yawuz
ol él boğmı buzlır çığay bayı tüz*

[= Faydasız ve kötü (biri) memlekete vezir olursa; o memleket halkı, fakiri zengini, hepsi bozulur.]

çığay baylık fakirlik zenginlik, fakirlik ve zenginlik (3746)

3746. *kamuğ edğü esiz çığay baylıkım
bayattın körür men ay ersig akım*

26 DTS: 641^a.

27 CLAUSON: EDPT: 408^b. krş. DLT kırk: kırk yılka bāy çığay tüzlinür [= (Ölümlü veya zaman içindeki dönüşümlü) kırk yıla kadar zengin ve fakir eşitlenir, aralarında fark kalmaz.] (SEV: "Divanü Lügat'it Türk'te İkillemeler", 507).

[= Ey cömert yiğidim, bütün iyilik ve kötülüğü, fakirlik ve zenginliği Allah'tan bilirim.]

çığay tul yetim²⁸ fakir, dul ve öksüz (2473, 2498, 4144)

2473. *ögi keđ kerek köñli alçaq amul*
çığay tul yetimke bağırsağ köñül

[= Çok akıllı ve alçak gönüllü olmalı; fakir, dul ve öksüzlere şefkatli gönül gerek.]

çoğı ün gürültü, ses (5030); krş. **ün çoğı**.

5030. *ķamuğ teprenür tındı yumdı közi*
çoğı ün kesildi tirigler sözi

[= Bütün canlılar sükûna erdi, gözlerini yumdu; canlıların sözü ve sesi kesildi.]

devlet ķut²⁹ saadet, ikbal, saadet ve ikbal (1712, 1715, 1780)

1712. *biligsizke devlet kelir erse ķut*
turumaz bu devlet anıñ birle büt

[= Bilgisize saadet ve ikbal gelirse; bil ki, bu saadet onunla durmaz.]

dīn şerī'at din ve şeriat (2844)

2844. *saķınuķ kerek dīn şerī'at bilir*
bu mundağ kişidin bütünlik kelir

[= Takva sahibi, din ve şeriat bilir gerek; böyle insandan doğruluk gelir.]

dünyā 'uķbī dünya ve ahiret (2157, 4384, 4742)

2157. *özün dünyā 'uķbī bulayın tēse*
bu kaç işni ķođma ķatığlan usa

[= Dünya ve ahireti elde etmek istersen; şu birkaç işi bırakma, mümkün olduğunca gayret et.]

el ķapuğ³⁰ eşik (264); krş. **ķapuğ el**.

0264. *biligke turur bu ağırlıķ ķamuğ*
ajunķa kerek tōr kerek el³¹ ķapuğ

28 CLAUSON: EDPT: 490^{a/n:1}.

29 DTS: 673^b.

30 DTS: 169^a.

31 ARAT: *il*. TEZCAN: *il* (TEZCAN: "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", 41). *el* için bk. CLAUSON: EDPT: 121^b.

[= Bütün bu saygı bilgi içindir; dünyada yeri ister başköşe ister eşik (olsun).]

él kend uluş memleket, ülke (2421, 2999)

2421. *tusulsa idi ök tususu üküş*
kalı öznesse yası él kend uluş

[= Faydalı olurlarsa faydaları pek çoktur; eğer baş kaldırırlarsa zararları memleketedir.]

em ot çare, çözüm (4312)

4312. *bu yanlıg bolur kör er at şuhbeti*
katılmak tilese emi bu otı

[= Bak, hizmetkârlar ile münasebet bu şekilde olur; onlara karışmak istersen çaresi budur.]

esen selâmet sağ ve esen (1481)

1481. *bağırsaklık erdi meniñ bu sözüm*
esen kal selâmet ay körklüg yüzüm

[= Benim bu sözlerim sadakat idi; ey güzel yüzlüm, sağ ve esen kal.]

êş adaş³² eş dost, arkadaş (3209)

3209. *barışgu kerek ka kadaşlar bile*
katılgu kerek êş adaşlar bile

[= Akriba ve kardeşler ile yardımlaşmak gerek; eş dost ile kaynaşmak gerek.³³]

ewre yana³⁴ yine, tekrar, yeniden (4975, 6297); krş. **yana ewre**.

4975. *yori kel kirelim maña ay sözün*
nelük ewre³⁵ keldi yana bu özün

[= Yürü gel, girelim, sözünü bana söyle; tekrar niçin geldin?]

32 krş. EUyg. *êş adaş* ‘eş, dost, arkadaş, yoldaş’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 105. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 168).

33 “yardımlaşmak” = ARAT: “barışmak” (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 235), CLAUSON: “associate” (CLAUSON: *EDPT*: 369^b*barış-*), DANKOFF: “cooperate” (DANKOFF: *Yūsuf Khāṣṣ Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 145).

34 DTS: 190^b.

35 Dizinde *ewür-e* (zarf-fil) verilerinin ‘yine, tekrar, yeniden’ ve ‘sonra’ anlamlarında bir sözlük birimi oluşuyla ilgili olarak bk. TAŞ: “Kutadgu Bilig’de Yeni Tespitler” (Yayın aşamasında).

fāsīk̄ kara³⁶ fiska düşmüş, sapkın (1334)

1334. *bor içme fesādkā katılma yıra
zinā kılma fāsīk̄ atanma kara*

[= Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, sapkınlardan olma.]

fesād fışk³⁷ fitne fücür (6455, 6483)

6455. *fesād fışk̄ edisi atandı eren
bor içmez kişi atı boldı saran*

[= Fitne sahipleri mert sayıldı; şarap içmeyen kimsenin adı cimri oldu.]

güher yēncü³⁸ inci (4395)

4395. *teñizke kirür körse köñlün tükel
güher yēncü yakut çıkarur meşel*

[= İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak inci ve yakut çıkararak insanlara benzerler.]

ḥabīb sawçı³⁹ Peygamber (4339)

4339. *bular ehl-i beyt ol ḥabībkā kadaş
ḥabīb sawçı ḥakkı için sew adaş*

[= Bunlar ehlibeyttir, Peygamber neslidir; (ey) arkadaş, Peygamber hakkı için, (onları) sev.]

ḥil koldaş⁴⁰ yardımcı, arkadaş (2559)

2559. *turup barsa ewke ḥilin koldaşın
özi birle eltse yetürse aşın*

[= Oradan kalkıp evine giderken yardımcı ve arkadaşlarını birlikte götürerek onlara yemek ikram etmelidir.]

ḥīle çāre çare, tedbir, yol (1189)

1189. *eger ḥīle çāre yok erse adın
kamuğ neḥ ḥazīne ülegil barın*

[= Eğer başka bir çare yoksa; bütün malını ve hazineni, hepsini dağıt.]

36 DTS: 193^a.

37 DTS: 193^b.

38 DTS: 195^b.

39 DTS: 198^a.

40 DTS: 637^a. *ḥil* için bk. ERSOYLU: “Kutadgu Bilig’de İki Ayrı Biçimde Transkripsiyonlanmış Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerin Birleştirilmesi”, 168.

h̄ile étig⁴¹ hile ve düzen (3892)

3892. *tanıǵlı kişike tanuǵ ol bitig
tanuǵ bolsa h̄ile yorımaz étig*

[= İnanmayan kimseye mektup bir delildir; delil olursa hile ve düzen yürümez.]

h̄ile étig çäre⁴² çare, tedbir, yol (1183)

1183. *ķamuǵ neŋke h̄ile étig çäre bar
meger bu ölümke ölüm h̄ilesiz*

[= Her şeye çare vardır; sadece bu ölüme (yoktur), ölüm çaresizdir.]

ig kem⁴³ hastalık ve rahatsızlık (1057, 2895)

1057. *otaçı tērildi tamur kördiler
ol ig kem ne ermiş ayu bērdiler*

[= Doktorlar toplandı, nabzına baktılar; hastalığı ve rahatsızlığı neymiş, söyleyiverdiler.]

ināyet basut iyilik, yardım, iyilik ve yardım (1267, 6192)

1267. *bayat kimke kıl̄sa ināyet basut
ikigü ajunda bu er buldı kut*

[= Allah kime yardım ederse; bu insan iki dünyada saadete kavuşur.]

ināyet ülüg ihsan, iyilik (1797)

1797. *bayat kimke bērse ināyet ülüg
tilekke tegir boldı atlıǵ külüg*

[= Allah kime ihsan ederse; dileğine kavuştu, şöhret sahibi oldu.]

isig tumluǵ⁴⁴ sıcak soğuk, sıcak ve soğuk (2961, 3726, 4620)

2961. *isig tumluǵ aç tok yadaǵ hem yalıǵ
kılıç baldu oķ yēr ay elig bilin*

[= (Onlar) sıcakta ve soğukta, aç tok, yaya ve çıplak; kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalırlar, ey hükümdar (bunu) bil!]

41 DTS: 200^a.

42 DTS: 200^a.

43 DTS: 203^b. krş. EUyg. *ig kem* ‘hastalık’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 115). EUyg. *ig kem aǵrıǵ* ‘hastalık, aǵrı’ (CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 160).

44 krş. EUyg. *isig tumluǵ* ‘sıcak soğuk’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 128) ~ *isig tumluǵ* (CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 167).

‘iz ‘azīz izzet ve aziz (1247)

1247. *‘azīz ol ‘azīz kim ‘azīzlarka ‘iz
anıñdın tegir ‘iz ‘azīz amdı kız*

[= Gerçek aziz o azizdir ki, azizlere izzet ondan gelir; izzet ve aziz şimdi seyrektiler.]

qalın bod⁴⁵ kalabalık, insan topluluğu (1614, 1622, 3718, 5095)

1614. *qapuğda qalın bod tērildi tolu
qanı bir işimke yaraqlı talu*

[= Kapımda birçok insan topluluğu toplandı; hani bir işime yarayan seçkin (kimse)?]

qalın köp⁴⁶ pek çok, birçok (5372, 5707)

5372. *ya qızda yoriqlı qalın köp qotoz⁴⁷
ya tüzde yoriqlı uđ ingek öküz*

[= Ya dağın gün görmeyen yerinde dolaşan kalabalık yaban sığırı sürüsü; ya da ovada dolaşan inek ve öküzler.]

qand şeker şeker, bal şeker (5154, 6314)

5154. *atañ öldi bardı saña bērdi pend
ata pendi tutsa şeker bolğa qand*

[= Atan öldü, gitti, sana nasihat verdi; ata nasihati tutarsan bal şeker olur.]

qap qadaş qa kardeş (3213)

3213. *yaraşık yorısa qadaş ya adaş
olardın bolur qap qadaş qa⁴⁸ bile*

[= Arkadaşlar birbirlerine uygun hareket ederlerse; onlardan birlikte kardeş olur.]

qapuğ el kapı, eşik (2555); krş. **el qapuğ**.

2555. *uluğ hācibi bolsa āzād kişi
tağı bir yaraqlıq qapuğ el başı*

45 DTS: 411^b. CLAUSON: EDPT: 296^b.

46 DTS: 411^b. CLAUSON: EDPT: 608^a. krş. EUyg. *köp qalın* ‘çok, kalabalık, sayısız’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 171. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 183).

47 ARAT: *qutuz*; bk. CLAUSON: EDPT: 608^a.

48 ARAT: *qa qadaşqa*; bk. DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 262^b.

[= (Bunlardan biri) hür kişi olan ulu hacib; diğeri de, işinin ehli olan kapıcıbaşdır.]

ķapuş ķarma yağma, talan (6482)

6482. *ķapuş ķarma boldı müsülmān neñi
ķanı adra tutğan ħarāmıĝ öñi*

[= Müslümanların malı talan oldu; haramı diğlerinden ayıran hani?]

ķaraķçı sekerçi⁴⁹ haydut, eşkıya, yol kesici (5577)

5577. *üçünçi ěmin⁵⁰ tut ķamuĝ yollarıĝ
ķaraķçıĝ sekerçiĝ arıtĝıl arıĝ*

[= Üçüncüsü bütün yolları güvende tut; haydut ve eşkıyaları temizle.]

ķarañķu yaruķluk karanlık ve aydınlık (3717)

3717. *yaĝız yer yaşıl kök yarattı kūn ay
ķarañķu yaruķluk çıĝay tut ya bay*

[= Kara yeri, mavi göĝü, güneşi ve ayı; karanlığı ve aydınlığı, zengin ya da fakiri yarattı.]

ķarĝış sōküş lanet, beddua (4915, 5726)

4915. *ereji az ol ķorse emgek üküş
baş aĝrıĝ telim bar ma ķarĝış sōküş*

[= Dikkat edersen, bu dünyanın huzuru az, eziyeti çoktur; başaĝrısı çok, bir de lanet ve beddua vardır.]

ķarşı ordu tura⁵¹ saray, konak ve kale (5263)

5263. *bor içme fasādķa ķatılma yıra
bu iki buzar ķarşı ordu tura*

[= Şarap içme, fesada katılma, uzak dur; bu ikisi saray ve kaleleri yıkar.]

ķatıĝ berk⁵² sıkı, sıkıca, iyice (1301, 2504, 2511)

1301. *sözüg barça tıñla yeme bütme terk
köñül sırrı açma ķatıĝ kızle berk*

49 DTS: 425^a.

50 ARAT: *imin*. ERSOYLU: *imin* (ERSOYLU: “Kutadgu Bilig’de İki Ayır Biçimde Transkripsiyonlanmış Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerin Birleştirelmesi”, 166). Ben, CLAUSON gibi, kapalı /ë/ ile okuyor ve Türkçeleşmiş kabul ediyorum (CLAUSON: *EDPT*: 161^b).

51 CLAUSON: *EDPT*: 203^{a/1 ordu: (ordo:)}.

52 kırş. EUyg. *bek ķatıĝ* ‘saĝlam, kararlı’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 59. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 134).

[= Her sözü dinle ama hemen inanma; gönüldekileri ifşa etme, iyice muhafaza et.]

katıg kırç⁵³ katı, sert (1949); krş. **kurç katıg**.

1949. *bu beglikke aşnu tüp aşlı kerek*
atım alp katıg kırç yana toñ yürek

[= Beylik için önce asil soy gerek; cesur, sert ve pek yürekli (gerek).]

katıksız karıksız⁵⁴ karıksız ve katıksız (3899)

3899. *bir ol bir katıksız karıksız arıg*
yokuğ bar kılur ol kılur yok barıg

[= Birdir, temiz ve ortak koşulamayıdır; yoku var eder, varı yok eder.]

kaṽi küç güçlü kuvvetli (2055)

2055. *kılıç baldu ok ya kaṽi küç yürek*
bar erken keḍ er neḡke korqmaz kerek

[= Kılıç ve balta, ok ve yay ile güçlü kuvvetli yürek varken; yiğit adam mal için korkmamalıdır.]

kêçe tañ sabah akşam, sürekli (1606, 2536, 2731, 3069)

1606. *tapındı kêçe tañda tepremedi*
tünin yattı yatğak aş anda yedi

[= Sabah akşam kımıldamadan hizmet etti; gece yatakta yattı, yemeğini orada yedi.]

kêçki eski eski (2836)

2836. *muñar kêçki eski tapuğçı kerek*
açınu süçinü aşın bërse terk

[= Bunun için eski bir hizmetkâr gerek; işinden zevk alarak yemeği çabucak hazırlasın.]

kenç kiçig⁵⁵ çocuk (2659)

2659. *biliglig bor içse biligsiz bolur*
biligsiz bor içse bolur kenç kiçig

[= Bilgili şarap içse bilgisiz olur; bilgisiz şarap içse çocuk olur.]

53 CLAUSON: EDPT: 647^{a/kırç}.

54 CLAUSON: EDPT: 600^a.

55 krş. EUyg. *kenç kiçig* 'küçük, genç' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 147. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 174).

kêneşçi öge danışman, müşavir (2935)

2935. *negü tēr eşitgil kêneşçi öge*
kêneşte tōker begke yünçü üge

[= İstişarede beyin önüne inci döküp yığan müşavir, ne der, dinle.]

kênrü ênç rahat ve huzur (2022)

2022. *bu saklık bile sen yağı boynı yenç*
boğunka törü kıl tiril kênrü⁵⁶ ênç

[= Bu tedbirle sen düşmanın boynunu vur; halka hükmet, rahat ve huzurla yaşa.]

kılığ yorık⁵⁷ karakter, davranış, huy (4843)

4843. *idî yakşı aymış büğü bilgi kêñ*
kılıkı yorığı bile köñli teñ

[= Hakim, bilgisi geniş, karakteri ve düşüncesi birbirine uygun olan kimse çok iyi söylemiş.]

kılınç yañ tavır ve hareket, davranış (3562, 4080, 6151)

3562. *ayı edgü ermez bu dünyā neñi*
kimiñ bolsa ewrer kılınçı yañı

[= Bu dünya malı hiç iyi değildir; kimin olursa tavır ve hareketi değişir.]

kılğ êtig hâl, tavır, vaziyet (777)

0777. *adınsıg körür men bu kün kılğ êtig*
añar eymenür men ay bilge tetig

[= Bugün (sende) başka bir hâl görüyorum; onun için çekiniyorum, ey zeki bilge.]

kılğ kılığ tavır ve hareket (2110)

2110. *arığ tutğu begler köni kılğ kılığ*
boğun beg yolundın tüzer yol yorık

[= Beyler tavır ve hareketlerini doğru ve temiz tutmalıdır; halk yol ve gidişini bey yolundan ayarlar.]

56 *kênrü* kelimesi, 2022'de 'rahat, huzur', 4446'da 'serbest, geniş, rahat, aldırılmaz', 4462 ve 4537'de ise 'bol, çok, fazla' olarak anlaşılmalı ve *kêñür-* fiilinden -U zarf-fiil ekli bir türev kabul edilmelidir. İNDEKS'te zarf-fiil olarak yorumlanmıştır (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, III İndeks: 258). CLAUSON'da ise eksiktir. DTS haklı olarak ayrı bir madde başı yapmıştır (DTS: 299^b).

57 DTS: 443^b.

külk yañ⁵⁸ hâl, vaziyet, tavır ve hareket, davranış (344, 562, 738, 856, 1218, 1225, 1931, 1934, 6388)

0344. *bolu bérmez ewren başı tezginür
anıñ birle külki yañı tezginür*

[= Felek ona yâr olmaz, avare olur; bu yüzden hâl ve hareketi değişiklik gösterir.]

kıwçaq kowı⁵⁹ boş, kof, uğursuz (2639, 5133)

2639. *yalawaç yawuz bolsa kıwçaq kowı
séziksiz tüker anda begler suwı*

[= Elçi kötü, kof ve boş olursa; şüphesiz orada beylerin itibarı biter.]

kiçig uluğ⁶⁰ küçük büyük, herkes (4999)

4999. *ra^eiyatka wâcib begi yarlığı
ağır tutsa eştip kiçig uluğı*

[= Beyinin emri halk için vaciptir; bunu duyan herkes, emre hürmet etmelidir.]

kin yapar⁶¹ misk göbeği (71, 1937)

0071. *şabā yeli kıptı karanfil yıdın
ajun barça bütrü yıpar burdı kin*

[= Karanfil kokulu saba rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk göbeğiyle doldu.]

kor yas⁶² zarar ve ziyan (3355)

3355. *negü bar kişiler ara ay küliüg
asığ tut ya kor yas saña belgülüg*

[= Ey ünlü, insanlar arasında ne var; belli ki fayda ya da zarar ve ziyan.]

korqu sañınç korku ve endişe (6156)

6156. *ķayusı biyābanda yügrür kezip
bayatķa bu korķu sañınçın sızıp*

58 DTS: 444^a.

59 DTS: 449^a. CLAUSON: EDPT: 581^{a/kov:}.

60 krş. EUyg. *uluğ kiçig* 'büyük küçük' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 317. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 242).

61 DTS: *yıpar kin* (DTS: 267^b). CLAUSON: EDPT: 725^a. krş. EUyg. *kin yıpar* (CLAUSON: EDPT: 725^a). DLT *kin*: *kin yıpar* 'misk göbeği (*nāfica misk*)'.

62 DTS: 457^b. krş. EUyg. *kor yas* (DTS: 457^b).

[= Birisi, Allah'a karşı korku ve endişe ile, tükenerek çöllerde dolaşıp koşar.]

körk meñiz⁶³ güzellik, yüz güzelliği (97, 733, 1116⁶⁴)

0097. *kayusı yıdı birle tapnur tapuğ
kayu körk meñiz birle açtı kapuğ*

[= Kimisi kokusu ile kulluk eder; kimi güzel yüzüyle kapı açar.]

? **köz kulğak** göz kulak, göz ve kulak (2342, 5272, 6349); krş. **kulak köz**.

2342. *adırgu üdürğü yezek tutğakı
yırağ tutğu saklap közi kulğakı*

[= Öncü birlikleri ve gece devriyelerini seçip ayırmalı; tedbirli olup gözünü kulağını uzağa çevirmelidir.]

kul esir kul köle, kul ve esir (2479, 5865)

2479. *küler yüz isig sözke yalhuğ isir
isinse bu yalhuğ bolur kul esir*

[= İnsan güler yüz ve tatlı söze ısınır; insan ısınırsa kul köle olur.]

kul küñ⁶⁵ köle ve cariyeye (3435, 5371, 5487, 5781)

3435. *yazuğ kılsa kul küñ keçür ol yazuğ
bu yazuğ keçürmiş muyan kıl azuğ*

[= Köle ve cariyeye suç işlerse, o suçları bağışla; suç bağışlama sevabını azık et.]

? **kulak köz** göz kulak (2025, 4143); krş. **köz kulğak**.

2025. *yağı boynı yençmek tiler erse sen
kulak köz kerek sak kılıp tursa sen*

[= Düşmanın boynunu kırmak istersen; gözünü kulağını tetikte bulundurmalısın.]

? **kumarı bitig**⁶⁶ vasiyetname (XXIII, 1354)

63 CLAUSON: EDPT: 741^a. krş. EUyg. *körk meñiz* 'güzellik, yakışıklılık, görünüş' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 172. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 183).

64 CLAUSON, 1116'da C'deki *beñiz* yerine A'daki *meñiz* biçimini tercih ediyor (CLAUSON: EDPT: 741^a).

65 DTS: 464^b. CLAUSON: EDPT: 615^a. krş. EUyg. *kul küñ* (DTS: 464^b. CLAUSON: EDPT: 615^a) ~ *küñ kul* 'köle ve cariyeye' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 185. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 189).

66 DTS: 465^b. CLAUSON: EDPT: 628^b.

XXIII. ay toldı kün tuğdı eligke kumaru bitig bitimişin ayur

[= Ay Toldı'nın hükümdar Kün Toğdı'ya vasiyetname yazdığını söyler.]

kur orun makam mevki (4077)

*4077. biligsizke bërse begi kur orun
begiñe yazıglı munı bil burun*

[= Beyi bilgisize makam mevki verirse; şunu önceden bil ki, beyine karşı itaatsizdir.]

kurç katıg⁶⁷ katı, sert (2271); krş. **katıg kurç**.

*2271. bu işke idi kurç katıg er kerek
başında keçürmiş tükel toñ yürek*

[= Bu işe çok sert, tecrübeli ve pek yiğit bir adam gerek.]

kurug öl⁶⁸ kuru ve yaş (2889, 2904)

*2889. kurug öl yemiş tut ya içgü süçig
anıñdın bolur bu boğuzka keçig*

[= Kuru ve yaş meyve ya da içki ve şarap; bunların boğaza geçişi ondandır.]

kü çaw at⁶⁹ şan şöret, ad san (1711, 2320)

*1711. biligsiz beğük bolsa devlet bile
biliglig beğükrek kü çaw at bile*

[= Bilgisiz saadetle yükselirse; bilgili şan şöretle daha da yükselir.]

küç basınç⁷⁰ zorluk ve baskı, zulüm ve baskı (1771, 3109, 3206)

*1771. boğundın kötürdi kamuğ küç basınç
özindin kiterdi yarağsız kılınç*

[= Halktan bütün zorluk ve baskıyı kaldırdı; yararsız davranışları kendisinden uzaklaştırdı.]

kür ersig mert ve cesur (2281, 2298, 2705, 6454)

67 CLAUSON: EDPT: 647^a.

68 krş. EUyg. *kurug öl* 'kuru ve yaş' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 178. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 186).

69 DTS: 322^a.

70 CLAUSON: EDPT: 373^b/*basınç*.

2281. *añar têrlür ötrü kür⁷¹ ersig eren*

sewüg cān yuluğlap yatur tağ kayan

[= Böyle olunca (onun etrafına) mert ve cesur insanlar toplanır; aziz canlarını feda ederek (cesaretlerinden) dağ ve kaya meydana getirirler.]

liw aş⁷² yemek (2549, 2551)

2549. *liw aş tērki⁷³ kirse körü ıd̄sa köz*

yarağsızni körse anı tıd̄sa öz

[= (Kapıcı başı), yemek tepsiyi girdiğinde onu göz altında bulundurmalı; uygun olmayan şeyler görürse buna mâni olmalıdır.]

miñ miñ⁷⁴ binlerce (111, 112)

0111. *ata ornı kaldı atı ma bile*

açın ma tağı bolsu miñ miñ ula

[= Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin.]

miñ miñ tümen⁷⁵ on binlerce, sayısız (3319)

3319. *yakınlık ulamış üçün bir bayat*

muyan bērsü miñ miñ tümen eđgü at

[= Bir Allah, gösterdiğin yakınlık için, binlerce iyi san ve sevap versin.]

miñ tümen⁷⁶ binlerce (285, 442, 1957, 1981, 3009, 3807); krş. **tümen miñ**.

0285. *ajunçıka erdem kerek miñ tümen*

anın tutsa el kün kiterse tuman

[= Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet gerek; (o) bunlarla halkı idare eder ve sisleri dağıtır.]

muñ tağ⁷⁷ güçlük, zorluk, sıkıntı ve müşkül (4789)

71 ARAT: *kör*; bk. ATA: “*Kutadgu Bilig* Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: *Kör* mü, *Kür* mü?”, 301-308.

72 DTS: *aş tērgi* (DTS: 61^b). CLAUSON: *EDPT*: 544^{al/tergi}; 763^{alliv}. Ayrıca bk. SERTKAYA: “Kelime Dağarcığımızdan: Lavaş Sözü Nereden Geliyor?”, 39-41. KAÇALIN: “*Liv* ‘aş, yemek’ Üzerine”, 48-53.

73 /rk/ için krş. DLT, KB *barkın* ‘yolcu’, DLT *burkı* ‘buruşuk, kırıksık’, DLT *turkun* ‘durgun’.

74 DTS: 344^b.

75 DTS: 344^b.

76 DTS: 344^b.

77 DTS: 350^a. krş. EUyg. *muñ tağ* ‘ihtiyaç, acı’, ‘ihtiyaç, iş’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 194. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 192).

4789. *muñumka takımka maña ol yarar
belā kadğu tegse mēni ol yular*

[= Sıkıntı ve müşkülümde bana o yardım eder; bela ve kaygı dokunsa beni o kurtarır.]

muñluğ erinç⁷⁸ kederli, hüznü, perişan (2064)

2064. *bularda eñ inğa bu arkuğ kılınç
bu arkuğ kılınçlığ ne muñluğ erinç*

[= Bunlardan en kötüsü bu inatçılıktır; inatçı kimse hiç şüphesiz kederli ve perişan olur.]

muyan edğü⁷⁹ sevap ve iyilik, fazilet ve iyilik (3976)

3976. *özün dünyāni koğsa zāhid bolur⁸⁰
muyan edğü mundın eletse bolur*

[= Dünyayı terk edersen sofu olursun; buradan iyilik ve sevap götürebilirsin.⁸¹]

muyan edğülük⁸² sevap ve iyilik (3499)

3499. *kişiler arağı muyan edğülük
bu yerde bulunmaz munu belgüüg⁸³*

[= İnsanlar arasındaki sevap ve iyilik; burada bulunmaz, bu şüphesiz.]

müfsid otun⁸⁴ ara bozucu, fesat ve küstah (2106)

2106. *begi içgüçi bolsa müfsid otun
kamuğ içgüçi boldı boğnı bütün*

[= Beyi içkiye düşkün, fesat ve kaba olursa; bütün halkı da ayyaş olur.]

mün erdem⁸⁵ kusur ve meziyet, kusur ve fazilet (720, 728, 749, 1938, 3413)

78 DTS: 351^a.

79 DTS: 347^a. CLAUSON: EDPT: 386^a. krş. EUyg. *buyan edğü* (CLAUSON: EDPT: 386^a. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 143).

80 ARAT: *‘ukbī kolsa ay ... bulur*; bk. DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 263^a.

81 DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 169.

82 DTS: 347^a. CLAUSON: EDPT: 386^a.

83 ARAT: *belgüüg*; bk. TAŞ: *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*: 47.

84 DTS: 352^a.

85 CLAUSON: EDPT: 347^b.

0720. *bu ay toldı aydı ay élig kıtı*
münüm erdemim barça aydım atı

[= Ay Toldı: “Ey devletli hükümdar, kusur ve meziyetlerimin ne olduğunu hep söyledim” dedi.]

nefes tın nefes (1213)

1213. *kamuğ neñke vaqt ol küni belgüliüg*
nefes tın to kırka sanı belgüliüg

[= Her şeyin vakti vardır, günü bellidir; nefes alıp vermenin sayısı bellidir.]

neñ tawar⁸⁶ eşya ve mal, mal mülk (485, 761, 1112, 1308, 1786, 2057, 2408, 2802, 3982, 4372, 5460, 5517, 6108); krş. **tawar neñ**.

0485. *kötürdi saw altun kümüş neñ tawar*
ayur öz muñađsa maña bu yarar

[= (Ay Toldı), darda kalırsam faydası olur diye yanına som altın, gümüş, eşya ve mal aldı.]

oğrı tewlig⁸⁷ hırsız ve dolandırıcı (313)

0313. *bilig baylık ol bir çığay bolğusuz*
teğip oğrı tewlig anı alğusuz

[= Bilgi, fakirliği olmayan bir servettir; hırsız ve dolandırıcı ona ulaşım sahip olamaz.]

oқыğı bitigli okuryazar, okuyan yazan (2234)

2234. *vezirlikka artuğ bütün er gerek*
oқыğı bitigli keğ öglüg gerek

[= Vezirliğe çok olgun bir insan gerek; okuyan yazan, çok anlayışlı olmalı.]

oқsağ meñiz benzer, şerik (3720)

3720. *bir ol bar seziksiz kalı kaççasız*
könülde yıraq tutğu oқsağ meñiz

[= (O), bir ve vardır, şüphesiz nasılsız ve nicesizdir; benzerini gönülden uzak tutmalıdır.]

oldruğ turuğ⁸⁸

86 DTS: 358^a. CLAUSON: EDPT: 442^b/tavar.

87 CLAUSON: EDPT: 439^b/tevlig.

88 TEZCAN’a göre bütün verilerde ‘oturuş kalkış, davranış, davranış adabı’ anlamındadır (TEZCAN: “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, 66).

1. oturup duracak yer, oturacak, duracak yer (2547, 2588, 4585)

2547. *kapuğda éte tursa oldruğ turuğ*
tüzülse orun kalmasa bir kuruğ

[= Kapıda oturacak ve duracak yerleri her vakit düzenlemeli; düzenlenmeli ve hiçbir yer boş kalmamalı.]

2. oturuş kalkış, davranış, davranış adabı (3998)

3998. *kêrü hem çıka bilse oldruğ turuğ*
tapuğ bilmese er tek emger kuruğ

[= O girmesini çıkmasını, oturup kalkmasını bilmelidir; insan hizmet etmesini bilmezse sadece boş bir emek harcamış olur.]

oñ sol sağ ve sol (2374, 2962); krş. **sol oñ**.

2374. *ınanur erig kılğıl öñdün kedin*
oñuñdın soluñdın bir ança adın

[= Emin kimseleri öne ve arkaya; bir kısmını da sağa ve sola koy.]

otaçı hakīm⁸⁹ doktor (4617)

4617. *yéme yakşı aymuş otaçı hakīm*
hakīmler sözini yawuz tégli kim

[= Doktor da çok güzel söylemiş; doktorların sözüne kim fena diyebilir?]

ög bilig⁹⁰ akıl ve bilgi, fikir ve bilgi (281, 762, 1872, 1970, 2481, 3025, 3075, 3112, 3980)

0281. *iği artuğ erdem kerek ög bilig*
ajun tutğuğa ötrü sunsa elig

[= Pek çok erdem, akıl ve bilgi gereklidir; dünyaya hâkim olmak, idare etmek için.]

ög köñül⁹¹ akıl ve gönül (487, 601, 603, 1818, 1933, 1940, 2762, 3082)

0487. *kelip tegdi elig turur orduka*
ögi köñli kolmuş tilek arzūka

[= Hükümdarın durduğu şehre gelip ulaştı; akıl ve gönlünün istediği arzuya.]

89 DTS: 373^b.

90 DTS: 378^b.

91 DTS: 378^b. krş. EUyg. *ög köñül* (DTS: 378^b. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 213. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 201).

öglüg bügü akıllı ve bilge (2706)

2706. *uğuşluğ biliglig bu öglüg bügü*
kêneşke tusulur añar ne tégü

[= Anlayışlı, bilgili, akıllı ve bilge, istişare için faydalıdır, ona ne denir?]

öñdi törü⁹² kanun nizam, kanun töre, usul adap (2111, 4016, 4018, 4605, 5737, 6593, 6594); krş. **törü öñdi**.

2111. *neteg tutsa begler kör öñdi törü*
boğun boldı andağ ol öñdi körü

[= Bak, beyler kanun ve töreye nasıl riayet ederlerse; halk da öyle kanun üzerine olur.]

örüg amul⁹³ sessiz sakin, yumuşak huylu, halim (1416, 1867)

1416. *örüg bol amul bol tözün*⁹⁴ *bol silig*
ķamuğ edgülıkke tegürgil elig

[= Sessiz, sakin, yumuşak huylu, temiz ol; bütün iyiliklere el uzat.]

örüglük amulluķ sükûnet, dinginlik, sessizlik (1988)

1988. *örüglük amulluķ bolur begke körķ*
bu beglik işiñe bu ol bağı örk

[= Sükûnet bey için ziynettir; beylik işlerine bu zarurettir.⁹⁵]

öyük çım⁹⁶ bataklık, sulak (974)

0974. *öyük*⁹⁷ *çım*⁹⁸ *osuğluğ bolur bilgeler*
çıķar suw ķayuda adaķ tepseler

[= Âlimler bataklık ve sulak yer gibidir; nereye ayak vursalar su çıkar.]

92 DTS: 386^a. CLAUSON: EDPT: 176^b.

93 DTS: 390^b. CLAUSON: EDPT: 222^b. krş. EUyg. *örüg amıl* (DTS: 390^b. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 226. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*: 207).

94 ARAT: *tüzün*; bk. DOERFER: “Türkolojide Eleştiri Sorunları”, 97. ERDAL: OTWF I: 306. TEKİN: “*Al-Rabghüzî, The Stories of the Prophets: Qısaş al-Anbiyâ, An Eastern Turkish Version, Leiden 1995*”, 264.

95 “beylik işlerine bu zarurettir” = ARAT: “bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir” (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 150), DANKOFF: “calm dignity is the tether by which his rule is bound” (DANKOFF: *Yüsuf Khâşş Hâjib. Wisdom of Royal Glory...: 105*).

96 DTS: *üyük çım* (DTS: 623^b).

97 ARAT: *üyük*; bk. CLAUSON: EDPT: 271^b. TEZCAN: “*Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*”, 69.

98 ARAT: *çım*; krş. KIRG. *çım* ‘kesek’ (YUDAHİN: KS I: 268^b), Kzk. *şım* ‘çım, çimenlik, çimen’ (KTTS: 653^a) (CLAUSON: EDPT: 421^b).

sağ oduġluk tedbirlilik, uyanıklık (5258)

5258. *bu beglik köki sağ oduġluk turur
taķı bir aġun ġolsa mundın bulur*

[= Beyliġin kökü tedbirlilik ve uyanıklıktır; bir dünya daha istersen, bunlardan bulursun.]

sansız ġalın sayısız, çok (1021)

1021. *ġamuġ tepreniġli bu sansız ġalın
tanuġluk bérür bir bayatıġ tılın*

[= Bütün bu canlılar, sayısız (mevcudat), bir Allah’a diliyle şahitlik eder.]

sarāy ġarşı⁹⁹ saray (1418, 3439)

1418. *sarāy ġarşı étme ay élig ġutu
anundı saġa ew ġara yér ġatı*

[= Ey devletli hükümdar, sen saraylar yaptırma; kara toprak altında senin evin hazırır.]

satġaġ basınġak¹⁰⁰ baskı ve hor görme, zulüm ve küçümseme (911)

0911. *bu satġaġ basınġak üçün edġünü
ésizler yorıp kör yarutmaz küni*

[= Bu baskı ve küçümseme için kötüler, iyilerin gününü aydınlatmazlar.]

satıġ tawıġ¹⁰¹ alışveriş, ticaret (2803)

2803. *ġamuġ neġ tawarıġ bilimli kerek
satıġda tawıġda neġ alsıġmasa*

[= Her malın değerini bilmeli; ticarete malca zararlı çıkmamalı.]

saw söz¹⁰² söz (3694)

3694. *éligke tusulġu yok erdemlerim
ne ġılıġım ġılıncım sawım sözlerim*

[= Benim, ne tabiatım ne tavır ve hareketlerim ne de sözlerim ile hükümdara faydalı olabilecek bir faziletim yok.]

serimlig şabūr sabırlı (1867)

99 DTS: 488^a.

100 DTS: 490^b. CLAUSON: EDPT: 800^a.

101 DTS: 491^a.

102 ġrş. EUyg. *sav söz* ~ *söz sav* ‘söz, laf’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 243, 256. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 211, 215)

1867. *örüg ol amul keğ serimlig şabür*
körüp işni yetrü ol akrı tegür

[= O sakin ve çok sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır.]

sır bediz boya, cila, kaplama (2798)

2798. *tükel sır bediz ol köñülsüz kişi*
köñülsüz kişi bilge atın yodar

[= Gönülsüz insan cila ve boyadır; gönülsüz insan bilge adını kaybeder.]

sır boğuğ cila, boya (5112)

5112. *negü tır eşit amdı köñli ođuđ*
içini beze tutma taş sır boğuğ

[= Uyanık insan şimdi ne der, dinle; içini süsle, dışını boyayıp cilalama.]

sırçı bedizçi boyacı, cilacı (4458)

4458. *temürçi etükçi yana kırmaçı*
ya sırçı bedizçi ya okçı yaçı

[= (Bunlar) demirci, ayakkabıcı, derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.]

silkim sepük¹⁰³ karmaşık, düzensiz (4599)

4599. *bıçak tartma anda kötürme sünük*
ayı bolma kowdaş ne silkim sepük

[= Orada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok açgözlü ve dağınık oturma.¹⁰⁴]

sol oñ sol ve sağ (18, 1857); krş. **oñ sol**.

0018. *kedin öñdün ermez ne soldın oñun*
ne astın ne üstün ne otru orun

[= Arkada ya da önde değildir, ne solda ne sağda; yeri ne altta ne üstte ne de ortadadır.]

şüret bediz suret, şekil (20)

103 CLAUSON: *EDPT*: 827^a.

104 “çok açgözlü ve dağınık oturma” = ARAT: “çok obur olma ve pek de sünepe oturma” (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 333), CLAUSON: “do not be excessively quarrelsome (?; Hap. leg.) or upset the table-ware (?)” (CLAUSON: *EDPT*: 827^a), DANKOFF: “do not eat greedily or messily” (DANKOFF: *Yūsuf Khāṣṣ Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 190).

0020. *ay sırka yakın ay köñülke ediz
tanuķ ol saña barça şüret beğiz*

[= Ey sırra yakın ve her gönüle yüksek olan (Allah'ım); bütün suret ve şekiller sana şahittir.]

süzük turuđ¹⁰⁵ arı duru, saf, temiz (1521)

1521. *edizlik tiledi süzük cān turuğ
uçup bardı cān kaldı kalbüd kuruğ*

[= Saf ve temiz ruhu yükselmek istedi; ruh uçup gitti, kuru bir kalıp kaldı.]

tapuğ t̄ā^cat taat ve ibadet (3989)

3989. *bilir men bayatm sewinçi kamuğ
tapuğ t̄ā^cat içre turur ay uluğ*

[= Biliyorum, Allah'ın rızası hep ibadet ve taat içindedir, ey ulu.]

tawar neğ mal mülk (1368, 6099); krş. **neğ tawar**.

1368. *esenlik ödinde sen edgü têtür¹⁰⁶
tawar neğ barında üle hem yetür*

[= Sen sağlığında iyilikle anıl; malın mülkün varken dağıt ve yedir.¹⁰⁷]

têlve munduz¹⁰⁸ deli divane, ahmak, budala (963, 2099, 2655, 6394, 6589)

0963. *taķı têlve munduz kişi bu bilin
ayıtmadı beglerke açsa tılın*

[= Bil ki, kendisine bir şey sorulmadan beylerin huzurunda konuşan adam da, deli ve ahmaktır.]

ten cān ten, can (2529); krş. **cān ten**.

2529. *ķapuđ başlar er keğ bađırsaķ kerek
teni cānı birle tapuđsaķ kerek*

[= Kapıcı başı insan çok sadık olmalı; teni ve canı ile hizmet etmeli.]

tıl lafz kelime, söz (471)

105 DTS: *süzük turuğ* (DTS: 519^b). krş. EUyg. *arığ turuğ süzük, turuğ süzük, arığ turuğ* (CLAUSON: EDPT: 538^{b1} *turuğ*. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 33, 301. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 122, 234).

106 ARAT: *titür*. TEZCAN: *yetür* (TEZCAN: “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, 63).

107 “sen sağlığında iyilikle anıl” = ARAT: “sağlığında her şeyi iyilikle karşıla” (YÜSUF HÂSS HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 108), DANKOFF “get a good name while you are in good health” (DANKOFF: *Yūsuf Khāṣṣ Hājib. Wisdom of Royal Glory*...: 84).

108 DTS: 551^a. CLAUSON: EDPT: 493^a.

0471. *sözün aydı şâ'ir muşar menzetü*

tılı lafzı birle añar yanızatu

[= Şair buna benzeterek, kelimesi ile yakıştırarak, sözünü söyledi.]

til söz¹⁰⁹ dil, söz, lafız (531, 703, 1023, 1533)

0531. *yüzi körki kılkı kılınçı özi*

ķamuğ yakşı kördi tılı uz sözi

[= Yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini, şahsını, sözünü, konuşmasını hepsini iyi buldu.]

tiş tırnaķ diş tırnak (2377)

2377. *ķatılsa kılıķ baldu birle tegiş*

tişin tırnaķın teg yaķa tut iliş

[= (Safılar) karışınca kılıç ve balta ile vuruş; dişin tırnağınla saldır, yakasını tut, yapış.]

toğan ersig¹¹⁰ cesur, mert, yiğit (2458)

2458. *yüzi körki körklüg kerek hem yülüg*

toğan ersig ünlüg sözi belgülüg

[= Yüzü ve kıyafeti güzel, saçı sakalı düzgün, yiğit sesli ve açık sözlü gerek.]

ton aş¹¹¹ giyecek ve yiyecek (321)

0321. *biligligke bilgi tükel ton aş ol*

biligsiz kılınçı yawuz ķoldaş ol

[= Bilgili insan için bilgi, kâfi bir giyecek ve yiyecektir; bilgisizin hareketi kötü bir arkadaştır.]

törü öñdi¹¹² kanun, nizam, töre (1931, 4309, 4606, 5735, 5765, 6492, 6595); krş. **öñdi törü**.

1931. *bu beglik işin barķa begler bilir*

törü öñdi kılķ yañ olardıñ kelir

[= Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve âdet onlardan gelir.]

109 DTS: *til söz* (DTS: 559^b).

110 DTS: 571^a.

111 CLAUSON: EDPT: 253^{b/1 a:ş}. krş. EUyg. *ton aş ~ aş ton* 'yiyecek, giyecek' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 39. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 126, 230).

112 DTS: 581^b.

törü toķu¹¹³ örf, usul, yol (2497, XLVII)

2497. *yol uğrında*¹¹⁴ *erse kişi başlağu*
törüsün toķusun yazım kılmağu

[= Tören zamanında insanlara; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına rehberlik eder.]

törülüg toķuluğ töre ve usul sahibi (4014)

4014. *bu iki bulunsa basa tapđuçı*
törülüg toķuluğ gerek bilgüçi

[= Bu ikisinden sonra hizmetkârların da töre ve usul sahibi olmaları gerek.]

törüsüz toķusuz¹¹⁵ usulsüz ve görgüsüz, usulsüz ve nizamsız (4447)

4447. *bularķa katulsa özünni tutun*
törüsüz toķusuz bolurlar otun

[= Bunlarla münasebette kendine dikkat et; bunlar görgüsüz, usulsüz ve kaba olurlar.]

tötüş uruş kavga, dövüş, kavga dövüş (4247)

4247. *tevizlik bolur bu kapuğda üküş*
*teviz kayda erse tötüş*¹¹⁶ *ol uruş*

[= Saray kapısında çekememe çok olur; çekememe nerede olursa, orada kavga dövüş vardır.]

tuman toğ¹¹⁷ toz duman (6535)

6535. *yemek içmek erse yedim içtim uđ teg*
*tilek sürmek erse tuman*¹¹⁸ *toğ tozittim*

[= Yemek içmek ise öküç gibi yedim içtim; arzu peşinden koşmak ise tozu dumana kattım.]

tutaşı ulam¹¹⁹ sürekli, daima (6520)

113 DTS: 581^b. krş. EUyg. *törü toķu* (DTS: 581^b. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 295. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 231).

114 ARAT: *ağzında*; bk. DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 262.

115 DTS: 582^a. krş. EUyg. *törüsüz toķusuz* (DTS: 582^a).

116 ARAT: *tütüş*; krş. EUyg. (Br.) *tötüşlüğ* (ERDAL: *OTWF I*: 270).

117 DTS: 585^b.

118 ARAT: *tümen*; bk. DTS: 585^b. Ayrıca krş. 5028, 5426 ve 5951. beyitler.

119 DTS: 592^a.

6520. *tözü dört eşine meniñdin selâm
tegür ay bayatım tutaşı ulam*

[= Ey Allah'ım, onun dört arkadaşına benden sürekli selam ulaştır.]

tutçı meñü uzun daima, ebediyen, uzun zaman (2264)

2264. *yedi bu ajunuğ yeğey ol ajun
tirilgey kutun tutçı meñü uzun*

[= (O), bu dünya saadetine nail olduğu gibi öbür dünya saadetine de nail olur; uzun zaman ikbal içinde yaşar.]

tuzak ağ¹²⁰ tuzak, ağ (3637)

3637. *et öz bir yağı ol idi sarp yağı
kamuğ yerde yağmış tuzakı ağı*

[= Vücut bir düşmandır, çok çetin düşman; her yere tuzak ve ağını yaymıştır.]

tüg miñ¹²¹ sayısız, pek çok, binlerce (1537)

1537. *ne teñsiz ölüm saña ay yawlağ ölüm
tusulmaz saña étse tüg¹²² miñ tolum*

[= Ey eşi ve benzeri olmayan kötü ölüm; binlerce silah sana bir fayda sağlamaz.]

tümen miñ¹²³ sayısız, pek çok, binlerce (21, 31, 198, 304, 829, 1022, 1300, 1344, 1569, 3905, 4525, 5370, 6519, 6645); krş. **miñ tümen**.

0021. *törüttün tümen miñ bu sansız tirig
yazı tağ teñsiz kötki oprı yeriğ*

[= Bu sayısız, binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukur yerleri sen yarattın.]

tümen tü¹²⁴ sayısız, pek çok, binlerce (70, 452, 1808, 2441, 4424, 4426, 6531)

120 DTS: 594^a.

121 DTS: *tük miñ* (DTS: 595^b). CLAUSON: EDPT: 476^a. krş. DLT *düg: düğ miñ* 'binler arası, binlerce (*mā bayn al-ulūf*)', *düg miñ yarmağ* 'binlerce para'.

122 ARAT: *tük*; bk. CLAUSON: EDPT: 476^a.

123 DTS: 596^b. CLAUSON: EDPT: 507^b. krş. DLT *tümen: tümen miñ* sayı adı 'bir milyon', *tümen miñ yarmağ* 'bir milyon para' (SEV: "Divanü Lûgat'it Türk'te İkillemeler", 503).

124 DTS: 596^b.

0070. *tümen tü çëçekler yazıldı küle
yıpar toldı kâfûr ajun yıd bile*

[= Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu.]

tünle kündüz¹²⁵ gece gündüz (760)

0760. *ëlig bërdi alkış kör ay toldıka
ayur tünle kündüz maña tur baқа*

[= Bak, hükümdar Ay Toldı'yı övdü; "Gece gündüz bana hizmet et" dedi.]

tüp aşl¹²⁶ asıl, esas, soy sop, asalet, soyluluk (999, 1949, 2437, 3507, 4288, 4488, 6003, 6091)

0999. *biri sözlegü ol tokuzı tıdığ
tıdığ söz tüpi aşlı barça yıdığ*

[= Biri söylenmeli, dokuzu yasaktır; yasak sözün aslı esası hep fenadır.]

tüp töz¹²⁷ asıl, esas (3849, 4901, 5024, 5873)

3849. *ötüندی ëligke eşitmiş sözün
ne yanlığ yoritmiş sözün түp tözün*

[= (Ögdülmiş) dinlediği sözleri, ne şekilde konuştuğunu, aslını esasını hükümdara arz etti.]

tüp yıldız¹²⁸ asıl, esas (4411)

4411. *feşād ol buzuğlı tüpüg yıldızığ
feşād ol buzuğlı bu edgü ızığ¹²⁹*

[= Asıl ve esası bozan fesattır; bu iyi izleri silen fesattır.]

tözü barça¹³⁰ hepsi, tamamı (24, 3354, 4776)

0024. *ediz ʿarşta altın şerāka tegi
tözü barça munluğ saña ay edı*

125 krş. EUyg. *tünle kündüz, tünle küntüz* (CLAUSON: EDPT: 179^b/unı-, 237^a/erinügsüz (?erinügsüz). ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 307. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 236).

126 DTS: 598^a.

127 krş. DLT *töz: anıñ tüpi tözi kim* [= Onun aslı nesli kim (*man aşluhu wa-ilā man yantamı*)?]. SEV: *tüpi tüzi* (SEV: "Divanü Lügat'it Türk'te İkilemeler", 504).

128 DTS: 598^a. krş. DLT *yıldız: tüplüg yıldızlıg* 'asıl, köklü ('arık, aşıl)' (SEV: "Divanü Lügat'it Türk'te İkilemeler", 507).

129 ARAT: *ızığ*; bk. TAŞ: "Kutadgu Bilig'de z'leşme", 106.

130 CLAUSON: *tüzü barça* (CLAUSON: EDPT: 573^a). DTS: 583^a.

[= Yüksek arştan alttaki toprağa kadar hepsi sana muhtaçtır, ey Rabbim.]

uğuş bilig akıl ve bilgi, anlayış ve bilgi (162, 215, 216, 287, 3802, 3939)

0162. *uğuşka biligke bu tılmaçı tıl
yaruttaçı erni yorık tılını bil*

[= Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatacak olan fasih dilin kıymetini bil.]

uğuş ög bilig anlayış, akıl ve bilgi (151, 387, 1253, 1994, 2029, 2654, 3467, 3853)

0151. *bayat kimse bërse uğuş ög bilig
üküş edgülıkke uzattı elig*

[= Allah kime anlayış, akıl ve bilgi verirse; pek çok iyiliğe muktedir oldu.]

uğuşluğ biliglig¹³¹ akıllı, bilgili, anlayışlı (299, 417, 423, 427, 463, 469, 1775, 2457, 2706, 2821, 3061); krş. **biliglig uğuşluğ**.

0299. *körü barsa barça urur bu keğük
uğuşluğ biliglig kör aşlı keğ ök*

[= Dikkat edersen, herkes elbise giyer; akıllı ve bilgilerin aslı iyidir.]

uğuşluğ bilir akıllı ve bilgili (1146)

1146. *negü tér eşitgil uğuşluğ bilir
bu söz işke tutsa kör aşlı alır*

[= Akıllı ve bilgi insan ne der, dinle; bak, bu sözü tatbik edenler istifade ederler.]

uğuşsuz biligsiz akılsız ve bilgisiz (298)

0298. *körü barsa yakşı ayur bu sözüğ
uğuşsuz biligsiz beğütmez özüğ*

[= Dikkat edersen bu sözü iyi söylemiş; akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltmez.]

uluğ kiçig¹³² büyük küçük, büyük ve küçük (500, 1327, 1922, 2804, 3184, 3903, 5197)

0500. *yëme tuttı eş tuş yakın kıldı öz
uluğka kiçigke açuk tuttı yüz*

131 DTS: 613^b.

132 krş. EUyg. *uluğ kiçig* ‘büyük küçük’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 317. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 242).

[= Eş dost edindi, kendini yaklaştırdı; büyüğe ve küçüğe güler yüz gösterdi.]

uruğluğ tarığlığ¹³³ soy sop (4496)

4496. *uruğluğ tarığlığ beğükler tılı*
beğükrek bolur bolma ewçi kılı

[= Soy sop, insanı pervasızlaştırır; kadın esiri olma, daha da büyüklenir.]

ün çoğı gürültü, ses (5866); krş. **çoğı ün**.

5866. *kışı tab'ı tört ol qarışma yağı*
biri küldürür bir kılur ün çoğı

[= İnsanın tabiatı, birbirine muhalif olan düşmanlar gibi, dörttür; biri güldürür, biri gürültü ve kavga çıkarır.]

ürünj kırğıl¹³⁴ ak (saçlı) (2371, 2372)

2371. *yağıcı ürünj kırğıl ersiglerig*
yağıka alın kıl kötürsü çerig

[= Saçı sakalı ağarmış savaşçı erleri; düşmanın karşısına çıkar, askerleri götürsün.]

ürünjli kara beyaz ve siyah (6622)

6622. *köni sözde taştın sözüg söz teme*
köni egri farkı ürünjli kara

[= Doğru sözden başkasına söz deme; doğru ve eğri farkı, siyah ve beyaz (gibidir).]

yağuk yaklık¹³⁵ yakınlık (3335)

3335. *bu söz kim sen aydın bağırsaklık ol*
kadaş belgüsi hem yağuk yaklık ol

[= Bu söylediğin sözler, şefkattendir; bu akrabalık ve yakınlık alametidir.]

yalğan çım yalan ve doğru (5877)

5877. *eşitgil sözüg irte yalğan çımıg*
çımıg özke alğıl kına yalğanıg

[= Sözü dinle, yalanı doğruyu araştıır; doğruyu kendine al, yalanı cezalandır.]

yalıj aç aç ve çıplak (3328)

133 CLAUSON: EDPT: 218^b.

134 DTS: 627^b.

135 DTS: *kadaş yağuk yaklık* (DTS: 401^b).

3328. *ağır yük yüdüp bu özün yalnızuzun
yalnız aç yorır sen ne yunçığ özün*

[= Tek başına ağır zahmetlere katlandın; aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir hâldesin.]

yana ewre¹³⁶ yine, tekrar, yeniden (2389, 3832, 5876, 5967); krş. **ewre yana**.

2389. *yağı sançmış ersig eren bulnuķup*¹³⁷
yana ewre sançtı yağısın utup

[= Düşmanı mızraklamış olan kahraman yiğitler, esir düştüğünde; galip gelerek düşmanını tekrar mızrakladı.¹³⁸]

yana yandru¹³⁹ tekrar, yeniden (3825, 4690, 6296)

3825. *yana yandru terkin mēni idğa ol
eger barmasa sen köñül koğğa ol*

[= O yine hemen beni gönderecektir; eğer sen gitmezsen gönül koyacaktır.]

yanluķ haṭā yanlış, hata (2583)

2583. *ķalı tuşsa beglerke yanluķ haṭā
tuşar at üze ķuşta awda süde*

[= Eğer beyler bir hataya düşerse; bu avda, kuş avında ya da seferde at üzerinde olur.]

yanluķ yazuķ¹⁴⁰ yanlış, hata (3115)

3115. *taşirtin negü tuşsa yanluķ yazuķ
munu men yügürdeçi ķul men anuķ*

136 DTS: 231^b.

137 *bulnuķ-* fiili, dizinde, ARAT'ın çevirisi doğrultusunda (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 178), 'karışmak, bulanmak' anlamıyla karşılanmıştır (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, III İndeks: 116). Anlam, ERDAL'ın gösterdiği üzere, 'esir olmak, esir düşmek' biçiminde düzeltilmelidir (ERDAL: *OTWF* II: 494).

138 ARAT: [= Düşmanı mağlûp eden kahraman yiğitlerin safı karışınca, düşman dönüp, tekrar hücum eder ve gâlip gelir.] (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 178). DANKOFF: [= for when some of their warriors are captured the routed host will return for them, and then you may overcome them.] (DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hājib. Wisdom of Royal Glory...*: 118).

139 DTS: 231^b. krş. EUyg. *yanturu yana* (CLAUSON: *EDPT*: 948^a).

140 krş. EUyg. *yazuķ yanluķ* 'yanlış, hata' (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 351. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*: 256).

[= Dışarıda hangi yanılışla karşılaşırsan; işte (hizmetine) koşacak kul benim.]

yarı basut¹⁴¹ yardım (5821, 5850, 5935)

5821. *du'ā birle yarı basut kıl maña*
unutma mēni sen tutuzdum saña

[= Dua ile destek ol bana; beni unutma, sana sığındım.]

yat baz¹⁴² yabancı (2495 → **boşuğ açığ**, 2534, 2548, 2562, 2668, 2734, 3379, 4580)

yawa boşlağ başıboş (1491, 1505, 4509, 5556); krş. **boşlağ yawa**.

1491. *yawa idma boşlağ yığa tut kısa*
yığa tutsa oğlan bulur kıut basa

[= Başıboş bırakma, baskı altında tutarak engel ol; engel olursan oğlan sonra saadet elde eder.]

yawuz yunçığ¹⁴³ kötü ve çirkin, kötü ve sefil (413, 704)

0413. *kerek erke himmet mürüvvet teñi*
yawuz yunçığ andın yırasa öñi

[= İnsana himmet ve mürüvvet denk gerek; kötü ve sefillerin ondan uzaklaşması için.]

yazuğ mün¹⁴⁴ günah ve kusur (1440)

1440. *yawa kılma amdı bu kalmış künün*
özünđin arıtgıl yazuğun münün

[= Şimdi bu kalan ömrünü boşuna geçirme; günah ve kusurlarını kendinden temizle.]

yëğü kedğü yiyecek ve giyecek (1264, 1479)

1264. *ēsizdin küdezgıl ula edğüke*
muñađturmağıl sen yëğü kedğüke

[= Kötülükten kuru, iyiliğe ulaştır; sen yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme.]

141 DTS: 240^b.

142 DTS: 247^b. CLAUSON: EDPT: 388^{a/ba:z}. krş. DLT *bāz*: *yāt bāz yağıldı* [= Yabancılar (*acānib*) ayrıldı.]

143 DTS: 250^a. CLAUSON: EDPT: 945^{a/yunçığ}. krş. DLT *yunçığ*: *yunçığ yawuz tawradı* [= Zayıf adamlar güçlendi.] (SEV: “*Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler*”, 507).

144 DTS: 251^b. krş. EUyg. *mün yazuğ* ‘suç, günah’ (ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 196. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 193).

yëgü kedgölük yiyecek ve giyecek (232, 1636, 4734)

0232. *tiriglikni mun kıl asıg edgölük*
yarın bolğa edgü yëgü kedgölük

[= Hayatı sermaye yap, faizi iyiliktir; yarın iyi yiyecek ve giyecek olur.]

yël böke ejder, yılan (1202, 6388)

1202. *tüşün ol bu dünyā keligli keçer*
yëgen yël böke¹⁴⁵ teg yër erken açar

[= Bu dünya konaktır, gelen geçer; (o her şeyi) yiyen ejderha gibidir, yedikçe acır.]

yël yeklig¹⁴⁶ cin ve şeytan (4361, 4362)

4361. *bularda basa keldi afsünçılar*
bu yël yeklig igke bu ol emçiler

[= Bunlardan sonra efsuncular gelir; cin ve şeytandan gelen hastalıkları tedavi eden bunlardır.]

yënik kurguluk¹⁴⁷ hafif, uçarı, yerinde duramayan (2078)

2078. *otunluk eweklik yënik kurguluk*
ğara kılkı ol bu yırağ turğuluk

[= Küstahlık, acelecilik ve hafiflik, avam tabiatıdır; bunlardan uzak durmalıdır.]

yër kök yer gök (2784)

2784. *körü barsa yinçge¹⁴⁸ sağış hendese*
munı birle yër kök bolur ol sasa

[= Dikkat edersen geometri ince hesaptır; yer gök bununla hesaplanabilir.]

yetim ögsüz yetim ve öksüz (1487)

1487. *munu men atası ölüer men bu kün*
kiçig kaldı oğlum yetim ögsüzün

[= İşte ben babası, bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kaldı.]

145 ARAT: *büke*; bk. CLAUSON: *EDPT*: 324^b.

146 *DTS*: 254^a.

147 *DTS*: 256^b. CLAUSON: *EDPT*: 950^a.

148 ARAT, metinde *yinçke* okumuş, ancak metnin sonundaki düzeltme aparatında *yinçge* olarak düzeltmiştir (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, I Metin: 655).

yezek tutğak¹⁴⁹ keşif ve öncü birliği (2342 → **köz kulğak**)

yinçge arığ saķınıuķ dindar, temiz ve takva sahibi (5329)

5329. *bularda biri k̄āzī yinçge arığ*

saķınıuķ kerek tegse halkķa asığ

[= Bunlardan biri kadıdır; halka faydasının dokunması için dindar, temiz ve takva sahibi olmalıdır.¹⁵⁰]

yinçge saķınıuķ¹⁵¹ dindar ve takva sahibi (4489, 4497)

4489. *taķı biri yinçge saķınıuķ tiler*

anı balsa terkin aņar öz ular

[= Başka biri dindar ve takva sahibi ister; onu bulunca hemen ona bağlanır.¹⁵²]

yok çığay¹⁵³ yok yoksul, yoksul ve fakir (4819)

4819. *kerek erse bay bol kerek yok çığay*

tiriglikni yer bu keçer yıl kün ay

[= İster zengin, ister fakir ve yoksul ol; bu geçen aylar ve yıllar hayatı kemirmektedir.]

yol keçig yol, çare, iz (1793)

1793. *ataņ öldi kaldıy sen oğlan kiçig*

kiçigke bedüktin bolur yol keçig

[= Baban öldü, sen küçük çocuk olarak kaldın; küçüklere yol büyüklerden gelir.]

yol sefer yol sefer (1417)

149 DTS: 260^a.

150 “dindar, temiz ve takva sahibi” = ARAT: “çok temiz ve takvâ sâhibi” (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 383), DANKOFF: “pure and pious and devout” (DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hāĵib. Wisdom of Royal Glory...*: 213).

151 DTS: 262^a. krş. DLT *yinçge*: *yinçge kişi* ‘Allah’a ibadet eden kişi, âbid (*nāsik, muta‘ab-bid*)’.

152 “dindar ve takva sahibi” = ARAT: “çok takvâ sâhibi” (YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 325), DANKOFF: “God-fearing and devout” (DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hāĵib. Wisdom of Royal Glory...*: 186).

153 krş. Orh. *yok çığañ*, EUyg. *yok çığay* (CLAUSON: *EDPT*: 408^{b/çığañ}. ŞEN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 368. CAN: *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*: 264). DLT *çığay*: *könül kimniņ bolsa qalı yōķ çığay / qılsa küçün bolmas anı toķ bāy* [= Fakir ruhlu yaratılan kişi zengin yapılamaz.]

1417. *yüz utru turur bu uzun yol sefer
ukuşluğ bu yolka azuk keğ eter*

[= Önünde uzun bir yol, sefer vardır; akıllı kimse bu yol için iyice azık hazırlar.]

yol yorık yol, gidiş, tarz (2110 → **kılık kılık**); krş. **yorık yol**.

yorık yol yol, gidiş (6497); krş. **yol yorık**.

6497. *ķayu türlüğ erse yorıkıñ yolun
ayu bėrdim azrak bekütgil ulun*

[= Yol ve gidişinin ne olduğunu söyleyiverdim; buna göre temelini sağlamlaştırdım.]

yölek tok¹⁵⁴ yardım, dayanak, destek (3466, 4794)

3466. *bilir sen bu kün men kişi bolduğum
sebeb elig erdi yölekim tokum*

[= Bilirsin ki bugün adam olmamın sebebi, dayanak ve desteğim (olan) hükümdardır.]

Fiilli İkilemeler

aç- ağır- açmak, ayırmak, seçip ayırmak (1722, 2752)

1722. *aça adra tuttu ķamuğ işlerin
sakışlığ bitip koğtı barça barın*

[= Bütün işlerini açık seçik yaptı; her birini hesap edip kaydetti.]

açıl- seçil- seçilmek, ayrılmak (5595)

5595. *açılğay seçilgey ķamuğ eşlerin
süzülgey etilgey ķamuğ işlerin*

[= Bütün yakınların seçilir ve ayrılır; bütün işlerin durulur ve yoluna girer.]

açın- süçin- işinden zevk almak, haz almak, keyif almak (2836 → **kėçki eski**, 2905)

aw- yığıl-¹⁵⁵ toplanmak, yığılmak, üşüşmek (460, 1806, 2051)

0460. *ajun bođnı eştip anı ārźulap
awa yığlu keldi anar öz ulap*

[= Dünya halkı (bunu) duyup, onu arzuladı; ona yakınlaşarak toplanıp geldiler.]

154 DTS: *yölek toku* (DTS: 275^b). TEZCAN: “*Kutadgu Bilig* Dizini Üzerine”, 64.

155 DTS: 69^a.

ay- tê- söylemek, demek (4903)

4903. *ayur ol kadaşuñ köni sözlemiş
söz ol söz turur kim ol aymış temiş*

[= (Hükümdar): “Kardeşin doğru söylemiş; söz, onun söylediği sözdür” dedi.]

bedü- kıp-¹⁵⁶ büyümek, yükselmek, yücelmek (6110)

6110. *ķara tapsa begler bedüyür kıpar
üzengü bar erse ķigen berk kıpar*

[= Halk vazifesini yaparsa beyler büyür, yükselir; üzengi var ise (insan), yuları kuvvetli tutar.]

bezen- êtin-¹⁵⁷ bezenmek, süslenmek (5232)

5232. *bezenip kör êtnip köñülüğ alır
köñül bérđiñ erse yüz ewrer barır*

[= Bak, bezenip süslenerek gönül alır; gönül verirsen, yüz çevirir gider.]

bil- öğren- bilmek, öğrenmek (1819)

1819. *küniñe neñedür¹⁵⁸ turu öğrenür
negüni tilese bilür öğrenür*

[= Günden güne serveti artar, akıllı olgunlaşır; istediği her şeyi bilir, öğrenir.¹⁵⁹]

êltiř- barış- gidip gelmek, ziyaret etmek (4305)

4305. *saña teñ tuşuñ birle êltiř barış
ķatulğıl ķarılgıl alış hem bėriř*

[= Sen kendi akrabalarını ziyaret et; onlara katıl ve alışverişte bulun.]

eñ- tañla-¹⁶⁰ şaşırmaq (6390)

6390. *baķa barsa yetrü aķun ĥālını
eñip ķalģu tañlap kör uķsa anı*

[= (İnsan), dünyanın hâline iyice dikkat eder ve onun mahiyetini anlarsa şaşırıp kalır.]

156 DTS: 91^a.

157 DTS: 97^b.

158 ARAT: *teñedür*; bk. DANKOFF: *Yūsuf Khāřř Ĥāķib. Wisdom of Royal Glory...*: 262^b.

159 DANKOFF: *Yūsuf Khāřř Ĥāķib. Wisdom of Royal Glory...*: 99.

160 DTS: 174^b.

ër- sar-¹⁶¹ azarlamak, paylamak, çıkışmak, terslemek (4350); krş. **sar- èr-**

4350. *tılın érme*¹⁶² *sarma*¹⁶³ *tuz etmek yétür*

ağır tut olarığ ağırıla kötür

[= Onları dilinle azarlama, tuz ekmek yedir; onlara saygı göster ve yücelt.]

eşit- tıjla- işitmek, dinlemek (5713)

5713. *negü tèt eşit tıjla bilgi batığ*

saña ötler amdı ay köhli katığ

[= Derin bilgili (insan), ne der, dinle; ey katı gönüllü (insan), şimdi sana nasihat veriyor.]

èt- tüz- düzeltmek, düzenlemek, yoluna koymak (418, 449, 5624)

0418. *özi etti tüzdi kör el kün işi*

tağı ma tiler erdi üdrüm kişi

[= Bak, halkın işini kendisi tanzim etti; yine de (etrafında) seçkin insanlar isterdi.]

èt- yap-¹⁶⁴ düzenlemek, organize etmek (2344)

2344. *süsin ètse yapsa ma yortuğ tüzüp*

kédin kalmasa er ya öndün ozup

[= Muhafız alayını teşkil edip askeri organize etmeli; hiç kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir.]

ewdi- tèt-¹⁶⁵ toplamak, derlemek, bir araya getirmek (6624)

6624. *tükel on sekiz ayda aydım bu söz*

üdürdüm adırdım söz ewdip tète

[= Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp derleyerek seçtim, ayırdım.]

ıd- yorı- götürmek, alıp gitmek (1444)

161 TAŞ: “Kutadgu Bilig’de Yeni Tespitler” (Yayın aşamasında).

162 ARAT: *irme*; burada ET *yér- ~ ér-* ‘yermek, nefret etmek, hor görmek, eleştirmek, karşı çıkmak, çıkışmak’ (CLAUSON: *EDPT*: 955^a. Burada yalnızca *y-*’li biçimler verilmiştir) fiilinin olduğu kanısındayım.

163 ARAT: *serme*; bk. ERDAL: *OTWF* II: 670. Ayrıca krş. KTat. *sar-* ‘1. midesi kaynamak, midesi bulanmak; 2. öfkelenmek, öfkeye sebep olmak’ (ÖNER: *K-TTS*: 229^b).

164 *DTS*: 186^b.

165 *DTS*: *evdi- tète-* (*DTS*: 189^b).

1444. *sarāy ol ajun kör bu kazganç yèri
negü bulsa munda naru ıd yori*

[= Dünya bir saraydır, kazanç yeridir; buradan oraya ne bulursan götür.]

inan- işan-¹⁶⁶ inanmak, güvenmek (5847)

5847. *seniñde bağırsak adın yok maña
inanıp işanur men amdı saña*

[= Bana karşı senden daha bağılısı yoktur; ben şimdi sana inanır ve güvenirim.]

iç- yè- yemek içmek, yeme içme (2891)

2891. *bu aşçı idişçi bütün bolmasa
ıdı sarp bolur begke içse yèse*

[= Bu aşçı, içkici güvenilir olmazsa; içip yemesi beye pek çetin olur.]

ir- yalq-¹⁶⁷ bıkmak, usanmak (6628)

6628. *üküş sözlediñ söz suwı barmasun
üküş sözke yalqar bu yalñuğ ire*

[= Sözü çok söyledin, itibarı gitmesin; insan çok sözden bıkar, usanır.]

iril- sarıl- çıkışmak, hiddetlenmek, öfkelenmek(5773)

5773. *irig sözledim men sözüg ay kadaş
irilme sarılma köñül kılma baş*

[= Ey kardeş, ben sözü biraz sert söyledim; hiddetlenip çıkışma, gönlünü üzme.]

katıgılan- serin-¹⁶⁸ kendini tutmak, sabretmek, metin olmak (1317)

1317. *kalı kelse öwkeñ katıgılan serin
serimlig kişiniñ sewinçi yarın*

[= Eğer öfkelenirsen sabret; yarın sabreden insan için sevinç vardır.]

katıgılan- tiren-¹⁶⁹ çabalamak, direnmek, karşı koymak (3638)

3638. *tilekinçe ıdma katıgılan tiren
et öz ülgı bërmez ukuşluğ eren*

166 DTS: 218^b.

167 DTS: *ér- yalq-* (DTS: 175^b).

168 DTS: 433^b.

169 DTS: 433^b.

[= (Onu) arzusunca bırakma, çabala, diren; akıllı insanlar vücudun arzusunu yerine getirmez.]

kel- bar-¹⁷⁰ gelmek gitmek, gelip gitme (1095)

1095. *tilek ārzūn ermez meniñ ölmekim*
bu kün bolmış ermez kelip barmaķım

[= Benim ölümüm isteğimle değildir; gelip gitme bugün olmuş değildir.]

kir- çıķ- girip çıkmak, girmek çıkmak (2869)

2869. *törüçe yorisa tapuğ kıl̄sa öz*
kirürde çıkarda köni tutsa köz

[= Usulüne göre hareket ve hizmet etmeli; girip çıkarken göz önüne bakmalıdır.]

ķorķ- ayın- çekinmek, sakınmak (4049)

4049. *bularda ķayuka ulansa bu öz*
iği ķorķu aynu tapuğ kıl̄gu uz

[= İnsan bunlardan hangisine ulaşırsa; sakınarak hürmetle hizmet etmelidir.¹⁷¹]

oņar- tüz- düzeltmek (205)

0205. *sözüg sözledeçi azar hem yazar*
uķuşluğ eşitse oņarur tüz̄er

[= Sözü söyleyen yanılıp şaşırabilir; anlayışlı (kimse) duyunca düzeltir.]

sar- ěr- azarlamak, paylamak, çıkışmak, terslemek (4349, 4391, 6543);
krş. **ěr- sar-**

4349. *tılın sarma ěrme bolun eymenük*
ađu ol olarnıñ eti birtem ök

[= Dilinle çıkışma, sakın; onların eti tamamen zehirdir.]

talula- üdür- seçmek (2932)

2932. *ķatıđlan ay ělig bu bir ķaç kişig*
talulayu üğrü tutuzđıl işig

170 DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hāĵib. Wisdom of Royal Glory...*: 265. krş. Fa. *raft u āmad, āmad u şud* ‘to frequent’ (DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hāĵib. Wisdom of Royal Glory...*: 265).

171 “sakınarak hürmetle hizmet etmelidir” = ARAT: “çok dikkatli ve ihtiyatlı olmalı ve çok iyi hizmet etmelidir” (YÜSUF HĀŞŞ HACİB: *Kutadgu Bilig*, II Çeviri: 294), DANKOFF: “he must serve in it respectfully and to the best of his abilities” (DANKOFF: *Yūsuf Khāşş Hāĵib. Wisdom of Royal Glory...*: 172).

[= Ey hükümdar, gayret et, bu birkaç insanı seçerek işleri onlara emanet et.]

têr- yığ-¹⁷² toplamak, yığmak, bir araya getirmek (5513)

5513. *er at têrgü yığgu açınğu açığ
çığayığ bayutgu toğurğu açığ*

[= Birçok adam toplamalı, ihsanda bulunmalı; fakiri zenginleştirmeli, acı doyurmalı.]

têr- yomit-¹⁷³ toplamak, biriktirmek (4265)

4265. *yağı bolsa eşin öñer cānıña
ya têrmış yomitmiş¹⁷⁴ anuk mālıña*

[= Arkadaşın sana düşman olsa, canına ya da biriktirdiğin hazır malına kasteder.]

tez- bar-¹⁷⁵ kaçmak, gitmek, uzaklaşmak (3592)

3592. *bayat atı aysa tezer yek barır
kođu barsa dünyā seniñdin kalır*

[= Allah adını anarsan şeytan kaçır gider; dünyayı bırakıp gidersen senden uzaklaşır.]

tile- ārzūla- dilemek, arzulamak (898)

0898. *sewer barça yalıjuğ tiler ārzūlar
anı koldaçılar nelük buldılar*

[= Onu bütün insanlar sever ve arzular; (fakat) onu isteyenler nasıl elde ederler?]

toğ- kan-¹⁷⁶ doymak, kanmak (5339, 6367)

5339. *biziñde ozağı kutu barguçı
yedi toğtu kandı ölüp yatguçı*

[= Bizden önce gelen ve şimdi ölmüş olan nesiller, bundan yedi ve doydular.]

törüt- yarat- yaratmak (2227)

172 DTS: 553^b.

173 DTS: 553^b.

174 ARAT: yumutmuş; bk. barça yomğı.

175 DTS: 557^b.

176 DTS: 569^b.

2227. *törütmezde aşnu bayat bu  alem*
törütti yarattı¹⁷⁷ bu levh u kalem

[= Allah bu  lemi yaratmadan önce levh ile kalemi yarattı.]

urun- tokun⁻¹⁷⁸ d v nmek (6292)

6292. * n n sıgtadı eştip Ögdülmiş e*
urundi tokındı akıttı yaş a

[= Ögdülmiş duydu,  n yle ağladı; d v nd , (gözlerinden) yaşlar akıttı.]

y - op- yemek, yutmak, yok etmek (6403)

6403. *ne t rl g ne yaşlıg kişi  optı k r*
yağız y r olarıg yedi optı k r

[= Bak, ne türlü, ne çeşit insanlar geldi; bak, kara toprak onları yedi yuttu.]

Bağlaçlı İsimli İkilemeler

a  hem tok a  ya da tok (2564)

2564. *y me aytu tursa er at h llerin*
a ı hem tokı ya tonun oprakın

[= Hizmetk rların h llerini her zaman sormalı; a  ya da tok mu, kıyafetleri sağlam ya da eski mi?]

a ıg ya süçig acı ya da tatlı (4183)

4183. *taķı bir seniņde basa ol kiçig*
bularnıı bile ol a ıg ya süçig

[= Biri de senden sonra gelen k  uklerdir; acı ya da tatlı Şeyler bunlardır.]

basın a  ya sat a  baskı ve küçümseme, zulüm ve hor görme (912)

0912. *kim edgü tiler erse edgü kılar*
basın a  ya sat a ka bakmaz bolur

[= Kim iyilik diler ise iyilik yapar; baş belası ya da mazluma bakmaz olur.]

bilig ya u uş bilgi ve akıl (1196)

1196. * l mke asıg kılmaz altun k m ş*
 l m g tıdumaz bilig ya u uş

177 ARAT: *yorıttı*. B ve C'de *yorıttı*, A'da *yarattı*. Ben *yarattı*'yı tercih ediyorum. krş. B 2 *uluğluk  ğisi uğan z  'l-cel l / yaratđan t r tgen me k dir kem l* [= Büyüklük sahibi, kadir; yaratan ve gücü yetendir.]

178 DTS: *urun- tokun-* (DTS: 615^b).

[= Ölümüne altın gümüş fayda etmez; bilgi ve akıl da ölümü engelleyemez.]

çığay ya bay fakir zengin, fakir ve zengin (1923, 3717)

1923. *biliglig biligsiz çığay bar ya bay*
uğuşluğ uğuşsuz otun bar keğ ay

[= Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var, iyi söyle.]

em hem ot çare, tedbir (2944); krş. **ot hem em**.

2944. *ayıtmuşnu aydım ay elig kıtu*
negü teg kerekin emi hem oti

[= Ey devletli hükümdar, sorularına cevap verdim; nasıl gerektiğini, çare ve tedbirini.]

em ya ot ilaç (5245)

5245. *kalı kılmasa sen emi ya oti*
boğunka bolur sen tiriglik yuti

[= Eğer sen ilaç vermezsen; halk için hayat felaketi olursun.]

eş hem tuş eş dost, arkadaş, akran (4182)

4182. *eşin hem tuşun bu katılgu kişi*
yanutka yanut kıl eşine tuşı

[= Eşin dostun, bu aralarına katılacağın kimselerdir; onların davranışlarına karşılık sen de aynı muameleyi göster.]

ig hem em hastalık ve çare (749)

0749. *munu men me devlet münüm erdemim*
ayu bérdim amdı igim hem emim

[= İşte ben saadetim; kusur ve erdemlerimi, hastalığımı ve çaresini şimdi söyleyiverdim.]

kiriş hem çıkış giriş ve çıkış, gelir ve gider (2774, 5913)

2774. *bitigçi küdezgü kiriş hem çıkış*
bitigin küdezgü kamuğ türlüğ iş

[= Muhasebeci gelir ve giderleri kaydetmeli; her türlü iş kayda geçirilmeli.]

ķuruğ hem ķoķuz boş (1626)

1626. *ata bardı ornı ķuruğ hem ķoķuz*
ķoķuz tolgıka ķördüm oğlın keğ uz

[= Baba gitti, yeri boş (kaldı); boşluğu doldurmak için oğlunu pek meziyetli gördüm.]

ķuruđ ya 3l kuru ve yaş (3726)

3726. *isig tumluğığ hem ķuruđ ya 3lüg*
yaraşturdı ĥalkķa tegürdi 3lüg

[= Sıcakla soğuğu, kuru ile yaşı yaraştırdı; halka kısmetini verdi.]

muñ hem taķ sıkıntı ve müşkül (391)

0391. *ilāhī bilür sen bu 3acizlıkım*
sanar oķ açar men muñum hem taķım

[= İlahi, bu aczimi bilirsin; sıkıntı ve müşkülümü sadece sana açarım.]

neñ hem māl mal mülk (3563)

3563. *bedel kıldı ebdāl neñin hem mālın*
bakıp kođtı zāhid bu dūnyā ulın

[= Tarikat ehli malını mülkünü değiş tokuş etti; zahit bakıp bu dünya esasını bıraktı.]

oķřađ azu meñzeg eş veya benzer (16)

0016. *anıñ oķřađı yok azu meñzegi*
neteglikke yetmez ĥalāyık ögi

[= Onun eşi veya benzeri yoktur; nasıl olduğuna mahlukların akli yetmez.]

ot hem em çare ve tedbir (6361); krş. **em hem ot**.

6361. *yeme yakşı aymış kişi üdrümi*
cefācı et özke otı hem emi

[= İnsanların seçkini çok güzel söylemiş; (onun sözü) cefacı vücuda karşı çare ve tedbirdir.]

oyun ya büğig oyun ve eğlence, eğlence ve dans (6025)

6025. *sewinç körse tüşte oyun ya büğig*
sakınç kađđularķa açıldı seziđ¹⁷⁹

[= (Bir kimse) rüyasında sevinç, oyun ve eğlence görürse; keder ve kaygılar başlayacak demektir.]

sol ya oñ sol ya da sağ (4059)

179 ARAT: *keziđ*; bk. DANKOFF: *Yūsuf Khāřř Ĥāĥib. Wisdom of Royal Glory...*: 263^b.

4059. *kaya bakma*¹⁸⁰ anda solun ya oñun

özün eymenü tur eşit söz ögün

[= Orada sol ya da sağla meşgul olma; kendini sakın, dikkatle söz dinle.]

törü hem toķu kanun, töre, usul, erkân (1643, 2531, 4001, 4010, 4038)

1643. *oñardı törü hem toķu iç tapuğ*

açıldı tapuğdın tilemiş ĳapuğ

[= Kanun, erkân ve iç hizmeti düzelitti; hizmetinden dolayı dilediği kapılar açıldı.]

törü hem toķu öñdi kanun, töre, usul (2490)

2490. *törü hem toķu öñdi yinçge tapuğ*

uluğ ĳācib étse açar yol ĳapuğ

[= Kanun, usul ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hacib bunu tanzim ederek yol ve kapıları açar.]

tünün hem künün¹⁸¹ gece gündüz, sürekli (78)

0078. *çēçeklikte sandvaç öter miñ ünün*

oķır şūr-ı ibrī tünün hem künün

[= Bülbül çiçek bahçesinde binlerce sesle ötüyor; gece gündüz mezamir okur.]

uluğ hem kiçig büyük küçük, herkes (2665)

2665. *sözi bolsa yumşak şeker teg süçig*

süçig sözke yumşar uluğ hem kiçig

[= Sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olmalı; tatlı söze herkes yumuşar.]

uruğ hem tarığ¹⁸² soy sop (4476)

4476. *köki edgü bolsun uruğ hem tarığ*

uwuthuğ saķınıuķ tilegil arığ

[= Soyu soppu ve ailesi iyi olsun; hayâ ve takva sahibi, temiz olanımı iste.]

yaķın ya yıraķ yakın ya da uzak (6206)

6206. *ķamuğnuñ firāķı yaķın ya yıraķ*

ölümnüñ firāķı yıraķ bu firāķ

180 ARAT: *ķıya bakma*; bk. TAŞ: “*ķıya baķ-* Sözü Üzerine”, 118.

181 CLAUSON: *EDPT*: 513^a.

182 krş. EUyg. *uruğ tarığ* (CLAUSON: *EDPT*: 214^b).

[= Her şeyin ayrılığı yakın veya uzak olabilir; ölümün ayrılığı uzak bir ayrılıktır.]

Bağlaçlı Fiilli İkilemeler

aç- hem yor- açıklamak, izah etmek (6621)

6621. *okığlıka artuğ ağır kelmesün*

özüm ^{cuzri} kıldum aç a hem yora

[= Okuyana fazla ağır gelmesin; ben izah ederek kendi özrümü istedim.]

alış- hem bəriş-¹⁸³ alışverişte bulunmak, münasebette bulunmak (4305 → **êltiş- bariş-**, 4421)

az- hem yaz- yanılmak, şaşırmak (205 → **oñar- tüz-**)

ét- hem buz- yapmak ve bozmak (548)

0548. *yayığ ol bu devlet eter hem buz ar*

ne irsel turur terk irikse tezer

[= Bu saadet dönektir, hem yapar hem bozar; kararsızdır, bıcarsa hemen kaçar.]

içür- hem yetür- içirmek ve yedirmek, içirip yedirmek (2053, 4469)

2053. *akı bol bağışla içür hem yetür*

kalı egsüse¹⁸⁴ ur yana al yetür

[= Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla.]

katıl- hem qarıl- katılmak, karışmak, münasebet kurmak, iletişimde olmak (4401, 4461)

4401. *bularnıñ bile sen katıl hem qarıl*

boğuzdın sıñar sen şakınçsız tiril

[Sen bunlarla da münasebet kur; boğazdan yana endişesiz yaşa.]

kel- hem bar- gelip gitmek, gelmek ve gitmek (113, 694, 4872)

0113. *olarnıñ tañuķı kelir hem barır*

meniñ bu tañuķ boldı meñü kalır

[= Onların hediyesi gelir geçer; benim bu hediyem ebedî kaldı.]

183 DTS: 36^a. KARGI ÖLMEZ: *alış hem bəriş* ‘alış-veriş, ticaret; ilişki, münasebet’ (KARGI ÖLMEZ: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, 24).

184 ARAT: *eksüse*; bk. ERDAL: OTWF I: 232.

keliş- hem barış¹⁸⁵ gelip gitmek, karşılıklı ziyarette bulunmak (4421)

4421. *olarķa katılğul keliş hem barış*
negü kolsa bērgil alış hem bēriş

[= Onlara katıl, gelip git; ne isterlerse ver, alışverişte bulun.]

kir- hem çık- girip çıkmak, girmek ve çıkmak (609, 3998, 4038, 4043)

0609. *ēligke kirü hem çıķa törçidi*¹⁸⁶
ēlig edgü közün baķa törçidi

[= Hükümdarın yanına girip çıkmakta ve hükümdar da ona karşı teveccüh ve itimat göstermekte devam etti.]

mun- hem az¹⁸⁷ kudurmak ve azmak (3600)

3600. *bulaķ semrise kör munar hem azar*
ēdisin çalar yerke andın tezer

[= Haşarı at semirirse kudurur ve azar; sahibini yere çalar, ondan kaçır.]

185 KARGI ÖLMEZ: *keliş hem barış* ‘geliş-gidiş’ (KARGI ÖLMEZ: “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (2)”, 238).

186 ARAT: *türçidi*; bk. CLAUSON: *EDPT*: 534^a.

187 DTS: *mun- az-* (*DTS*: 348^a).

KISALTMALAR

- A *Ḳutaḍġu Bilig*, Viyana nüshası.
 B *Ḳutaḍġu Bilig*, Fergana nüshası.
 Br. Brāhmī, ERDAL.
 C *Ḳutaḍġu Bilig*, Mısır nüshası.
 CC *Codex Cumanicus*, GRÖNBECH.
 DLT *Dīwānu Luġāti 't-turk. al-KĀŞĠARĪ*.
 DTS *Drevnetyurkskiy slovar'*. NADELYAYEV-NASILOV-TENİŞEV-ŞÇERBAK.
 EDPT *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*.
 CLAUSON.
 ET Eski Türkçe, CLAUSON.
 EUyg. Eski Uygurca, NADELYAYEV-NASILOV-TENİŞEV-ŞÇERBAK, CLAUSON.
 Fa. Farsça.
 KB *Ḳutaḍġu Bilig*.
 Kırg. Kırgızca, YUDAHİN.
 KLS *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, GRÖNBECH.
 KS *Kırgız Sözlüğü*, YUDAHİN.
 KTat. Kazan Tatarcası, ÖNER.
 K-TTS *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, ÖNER.
 KTTTS *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, KOÇ-BAYNİYAZOV-BAŞKAPAN.
 Kzk. Kazakça, KOÇ-BAYNİYAZOV-BAŞKAPAN.
 Orh. Orhon Türkçesi.
 OTWF *Old Turkic Word Formation*, ERDAL.

Kaynaklar

- ATA, Aysu (1993), “*Ḳutaḍġu Bilig* Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: *Kör mü, Kür mü?*”, *Türkoloji Dergisi* XI/1, 301-308.
 BAĞDATLI, Özlem (2008), “*Ḳutaḍġu Bilig* Bibliyografyası”, *Ḳutaḍġu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 14, 157-183.
 CAN, Meltem (2010), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
 CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Oxford University Press.

- DANKOFF, Robert (1983)i *Yusuf Khāṣṣ Hājib. Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig). A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London, Publications of the Center for Middle Eastern Studies Number 16.
- DOERFER, Gerhard (1983), “Türkolojide Eleştiri Sorunları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*, 87-99.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II: Wiesbaden, Turcologica 9.
- ERSOYLU, Halil(1987), “*Kutadgu Bilig*’de İki Ayrı Biçimde Transkripsiyonlanmış Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerin Birleştirilmesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987*, 165-172.
- GRÖNBECH, K. (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus ’un Türkçe Sözlük Dizini*, Çeviren: Kemal AYTAÇ, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi: 27.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2015), “*Liv* ‘aş, yemek’ Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 757, s. 48-53.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhul (2007), “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, s. 19-40.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhul (1998), “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (2)”, *Bahşi Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrnborn anläßlich seines 60. Geburtstags/60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrnborn Armağanı* (Yayına Hazırlayanlar: Jens Peter LAUT-Mehmet ÖLMEZ), Freiburg-İstanbul, Simurg, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 21, s. 235-260.
- MAHMÜD al-KAŞĞARI, *Dīwānu Luġāti ’t-Turk Türk Dilleri Divanı*, Çeviri: Mustafa S. KAÇALIN (Tasarbasım).
- KOÇ, Kenan-BAYNİYAZOV, Ayabek-BAŞKAPAN, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları: 489, Sözlük : 13.
- NADELYAYEV, V. M.-NASİLOV, D. M.-TENİŞEV, E. R.-ŞÇERBAK, A. M. (1969), *Drevnetyurkskiy slovar*’, Leningrad, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 963.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2010), “Kelime Dağarcığımızdan: Lavaş Sözü Nereden Geliyor?”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 703, s. 39-41.
- SEV, Gülsel (2004), “*Divanü Lûgat’üt Türk*’te İkilemeler”, *Türk Dili*, 634, s. 497-510.
- ŞEN, Serkan (2002; *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- TAŞ, İbrahim (2014), “*kıya bak*- Sözü Üzerine”, *Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 17-19 Nisan 2013, İstanbul, Kitabevi, s. 117-129.
- TAŞ, İbrahim (2011), “*Kutadgu Bilig*’de İndeks’te Yer Almayan İki Sözcük Üzerine”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, 26-27 Ekim 2009, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043, s. 493-504.
- TAŞ, İbrahim, “*Kutadgu Bilig*’de Yeni Tespitler” (Yayın aşamasında).

- TAŞ, İbrahim (2006), “*Kutadgu Bilig*’de z’leşme”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 16, s. 103-116.
- TAŞ, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig*’de Söz Yapımı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 984.
- TEKİN, Talat (1995), “Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets: Qişāş al-Anbiyā’, An Eastern Turkish Version, Leiden 1995”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, s. 259-264.
- TEKİN, Talat (1996), “Zieme, Peter: *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch* (= BT XVIII). (Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung). Brepols 1996”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 177-182.
- TERES, Ersin (2010), *Karahanlı Türkçesi ve Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul, Ürün Yayınları.
- TERES, Ersin (2009) *Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul, Ürün Yayınları.
- TEZCAN, Semih (1981), “*Kutadgu Bilig* Dizini Üzerine”, *Bellekten* XLV/2, 178, s. 23-78.
- TÜRK DİL KURUMU (1942), *Kutadgu Bilig* Tıpkıbasım: *Fergana Nüshası*, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU (1943), *Kutadgu Bilig* Tıpkıbasım: *Mısır Nüshası*, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU (1942), *Kutadgu Bilig* Tıpkıbasım: *Viyana Nüshası*, İstanbul.
- YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü*, I-II: Türkçeye Çeviren: Abdullah TAYMAS: Ankara ³1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 93.
- YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, I: Metin: [İşleyen:] Reşid Rahmeti ARAT, Ankara ⁴1999 (1947), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 458.
- YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, II: Çeviri: Reşid Rahmeti ARAT, Ankara ⁶1994 (1959), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi - Sa. 20°.
- YÜSUF HÂŞŞ HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, III: İndeks: [Hazırlayan:] Reşid Rahmeti ARAT, (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman F. SERTKAYA, Nuri YÜCE), İstanbul 1979, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV - Sayı: A 12.

